

1-мавзу. ЭСТЕТИКАНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа:

1. Эстетиканинг ижтимоий фанлар билан алоқадорлиги.
2. Эстетиканинг амалий аҳамияти.
3. Эстетиканинг фалсафий моҳияти.

1. Эстетиканинг фалсафий моҳияти

Эстетика ёхуд нафосатшунослик энг қадимги фанлардан бири. Унинг тарихи икки ярим-уч минг йиллик вақтни ўз ичига олади. Бироқ у ўзининг ҳозирги номини ХҮШ асрда олган. Унгача бу фаннинг асосий муаммоси бўлмиш гўзаллик ва санъат ҳақидаги мулоҳазалар ҳар хил санъат турларига бағишланган рисолаларда, фалсафа ҳамда илоҳиёт борасидаги асарларда ўз аксини топган эди.

«Эстетика» атамасини биринчи бўлиб буюк олмон файласуфи Александр Готлиб Баумгартен (*Baumgarten* / 1714-1762) илмий муомалага киритган. Бунда у бошқа бир улуғ олмон файласуфи Готфрид Вильгельм Лейбниц (*Leibniz* / 1646-1716) таълимотидан келиб чиққан ҳолда муносабат билдирган эди. Лейбниц инсон маънавий оламини уч соҳага – *ақл-идрок*, *ирода-ихтиёр*, *ҳис-туйғу*га бўлади ва уларнинг ҳар бирини алоҳида фалсафий жихатдан ўрганиш лозимлигини таъкидлайди. Баумгартенгача ақл-идрокни ўрганадиган фан – мантиқ, ирода-ихтиёрни ўрганувчи фан эса – ахлоқшунослик (этика)нинг фалсафада кўпдан буён ўз ўрни бор эди. Бироқ ҳис-туйғуни ўрганадиган фан фалсафий мақомда ўз номига эга эмасди. Баумгартеннинг бу борадаги ҳизмати шундаки, у «ҳис қилиш», «сезиш», «ҳис этиладиган» сингари маъноларни англатувчи юнонча *aisthetikos* – «ойэстетикос» сўзидан «эстетика» (олмонча «*estetik*» – «эстетик») иборасини олиб, ана шу бўшлиқни тўлдирди.

Баумгартен эстетикани ҳиссий идрок этиш назарияси сифатида олиб қаради. Лекин, кўп ўтмай, у гоҳ «гўзаллик фалсафаси», гоҳ «санъат фалсафаси» сифатида талқин этила бошланди. Эстетика фанининг энг буюк назариётчиларидан бири Георг Вильгельм Фридрих Хегел (*Hegel* / 1770-1831) эса ўз маърузаларининг кириш қисмида ёзади: «Эстетика» деган ном муваффақиятсиз чиққани ва юзаки экани сабабли бошқа атама қўллашга уринишлар бўлди. Сўзнинг ўз-ўзича бизни қизиқтирмаслигини назарда тутиб, биз «эстетика» номини сақлаб қолишга тайёرمىз, бунинг устига, у одатий нутққа сингишиб кетган. Шунга қарамай, бизнинг фанимиз мазмунига жавоб берадиган ибора, бу – «санъат фалсафаси» ёки яна ҳам аниқроқ қилиб айтганда – «бадий ижод фалсафаси».

Энди «Эстетика» фанининг моҳиятини англатадиган «*санъат фалсафаси*» ва «*гўзаллик фалсафаси*» ибораларига тўхталамиз. Эстетика тарихида биринчи ибора тарафдорлари кўпчиликни ташкил этади. Лекин, юқорида айтиб ўтганимиздек, санъат бу фаннинг ягона тадқиқот объекти эмас. Ҳозирги пайтда техника эстетикаси ва унинг амалиётдаги соҳаси дизайн, атроф-муҳитни гўзаллаштириш, табиатдаги нафосат борасидаги муаммолар

билан ҳам шу фанимиз шуғулланади. Демак, унинг қамровини санъатнинг ўзи билангина чегаралаб қўйишга ҳаққимиз йўқ. Зеро бугунги кунда инсон ўзини ўраб турган барча нарса-ҳодисаларнинг гўзал бўлишини, ҳар қадамда нафосатни ҳис этишни истайди: биз тақиб юрган соат, биз кийган кийим, биз хайдаётган машина, биз учадиган тайёра, биз яшаётган уй, биз меҳнат қиладиган ишхона, биз юргизаётган дастгоҳ, биз ёзаётган қалам, биз дам оладиган томошабоғлар – ҳаммасидан нафис бир руҳ уфуриб туриши лозим.

Юқорида айтилганлардан келиб чиқсак, «Гўзаллик фалсафаси» деган ибора бу фани моҳиятига кўпроқ мос келади. Негаки, у фақат санъатдаги гўзалликни эмас, балки инсондаги, жамият ва табиатдаги гўзалликни ҳам ўрганади. Шунингдек, гўзалликдан бошқа улуғворлик, фожиавийлик, кулгилилик, мўъжизавийлик, ҳаёлилик уйғунлик, нозиклик сингари кўпдан-кўп тушунчалар мавжудки, уларни тадқиқ этиш ҳам эстетика фанининг зиммасида. Лекин, бу ўринда, шуни унутмаслик керакки, мазкур тушунчаларнинг ҳар бирида гўзаллик, бир томондан, унсур (элемент) сифатида иштирок этса, иккинчи томондан, уларнинг ўзи гўзалликка нисбатан унсур вазифасини ўтайди. Ана шу хусусиятларнинг воқеликда намоён бўлишини биз *нафосат* деб атаيمиз.

Гўзаллик, кўрганимиздек, нафосатнинг бош, етакчи хусусияти ҳисобланади. Шу боис у эстетиканинг мезоний тушунчаларидан бири сифатида тадқиқ ва талқин этилади. Зеро гўзалликнинг иштирокисиз юқоридаги хусусиятларнинг бирортаси эстетик табиатга эга бўлолмайди.

Санъат эстетиканинг объекти сифатида ўзига хос олам. Унда эстетик хусусиятлар бўртиб кўзга ташланади. Шунга кўра, уни нафосатга бурканган ижтимоий ҳодиса дейиш мумкин. Санъат ҳаётни инъикос эттирар экан, инсоннинг ўзини ўзига кўрсатувчи улкан кўзгу вазифасини ўтайди. У инсонни ўргатади, даъват этади, гўзаллаштиради. Бу вазифаларни бажаришда эстетика санъатнинг кўмакчиси, етакчиси ҳисобланади. Эстетика бир томондан, санъатнинг пайдо бўлишидан тортиб, унинг турларию жанрларигача, санъат асарининг ички мурватларидан тортиб, санъаткорнинг ижодкорлик табиатигача бўлган барча жараёнларни ўрганади. Иккинчи томондан, санъат учун умумий қонун-қоидаларни ишлаб чиқади ва тадқиқ этади. Учинчи томондан, эса санъат асарини идрок этаётган киши руҳидаги ўзгаришларни нафосат нуқтаи назаридан тадқиқ қилади.

Шундай қилиб, эстетика санъатни тўла қамраб олади ва унинг ич–ичига кириб боради: бадиий асарнинг яратилиш арафасидаги шарт–шароитлардан тортиб, то у бунёдга келиб, асл эгаси – идрок этувчига етиб боргунигача бўлган ва ундан кейинги жараёнларни тадқиқ этади ҳамда улардан назарий хулосалар чиқаради. Зеро «Санъат фалсафаси» иборасининг сири ана шунда.

Эстетика – фалсафий фанлардан бири. Фалсафа эса фанларнинг подшосидир. Дарҳақиқат, у фанлар подшоси сифатида барча табиий ва ижтимоий илмлар эришган нукталарни ўз қамровига олиб, улардан умумий хулосалар чиқариб, шулар асосида инсониятни ҳақиқат томон етаклайди. Шу боис тафаккурни фалсафанинг предмети деб аташ мақсадга мувофиқ. Эстетика эса фалсафий фан сифатида барча санъатшунослик фанлари эришган

нотуклардан умумий хулосалар чиқариб, шу хулосалар асосида инсонни гўзаллик орқали ҳақиқатга етиштиришга хизмат қилади. Бундан ташқари, эстетика ишлаб чиққан қонун–қоидалар барча санъатшунослик фанлари учун умумийлик хусусиятига эга. Масалан, услуб, ритм, композиция в. х. борасидаги қонуниятлар барча санъат турларига тааллуқли. Ҳеч бир алоҳида санъат тури ҳақидаги фан бундай имтиёзга эга эмас. Масалан, адабиётшунослик ишлаб чиққан қофия назариясини мусиқа ёки меъморлик санъатига тадбиқ этиб бўлмайди.

Эстетиканинг фалсафий моҳиятини яна унинг санъат асарига ёндашувида кўриш мумкин. Маълумки, ҳар бир санъатшунослик илми ўз тадқиқот объектига уч томонлама – назарий, тарихий, танқидий жиҳатдан ёндашади. Масалан, адабиётшуносликни олайлик. Адабиёт назарияси фақат адабиётгагина хос бўлган бадиий қонуниятларни, бадиий қиёфа яратиш усули ва воситаларини ўрганади. Адабиёт тарихи муайян тарихий–бадиий жараёнлар орқали бадиий адабиётнинг ривожланиш қонуниятларини очиқ беради. Адабий танқид эса адабий–бадиий ижоднинг замонавий жараёнларини тадқиқ этади ва ҳар бир янги асарни баҳолайди, асар ижодкорининг ижодий ривожланишини кузатиб боради. Мусиқада ҳам, тасвирий санъатда ҳам ва бошқа санъат турларида ҳам шундай. Эстетикада эса тадқиқот объектига ёндошув уч эмас, биргина назарий жиҳатдан амалга оширилади: тарих ҳам, танқид ҳам назарияга бўйсундирилади. Тўғри, «эстетика тарихи» деган ибора ва шу номда курслар ўқитилади. Лекин бу ном, ибора шартли тарзда қўлланилади. Чунки, у фан тарихи эмас, балки тарихан даврларга бўлинган эстетик назариялар таҳлилидир.

Маълумки, санъат асарининг мавжуд бўлиши учун тўрт шарт ёки унсур албатта зарур. Булар: ижодкор – бадиий асар –бадиий асарни идрок этувчи – воситачи. Юқоридаги мисол нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак: ёзувчи – роман – китобхон – танқидчи. Адабиётшунослик буларнинг ҳар бирини одатда алоҳида-алоҳида ўрганади.

Шундай қилиб, эстетиканинг фалсафий моҳиятини кўриб ўтдик. Энди унинг бошқа фанлар билан ўзаро муносабатларига тўхталамиз.

2. Эстетиканинг ижтимоий фанлар билан алоқадорлиги

Этика (Ахлоқшунослик). Бу иккала фан шу қадар бир–бирига яқинки, ҳатто баъзи даврларда улар етарли даражада ўзаро чегараланмаган. Чунки инсоннинг ҳагти–ҳаракати ва нияти кўпинча ҳам ахлоқийликка, ҳам нафосатга тегишли бўлади, яъни муайян ижобий фаолият ҳам эзгулик, ҳам нафосат хусусиятларини ўзида бирваракай мужассам қилади. Шу сабабли «Авесто», «Библиё» ва «Қуръон» каби муқаддас китобларда, Сукрот, Афлотун, Форобий сингари қадимги файласуфлар таълимотларида ахлоқийликни – ички гўзаллик, нафосатни – ташқи гўзаллик тарзида талқин этганлар. Бундан ташқари, кўриб ўтганимиздек, санъат эстетиканинг асосий тадқиқот объектларидан ҳисобланади. Ҳар бир санъат асарида эса ахлоқнинг долзарб муаммолари кўтарилади ва ижодкор энг юксак ахлоқий даражани бадиий қиёфалар орқали инъикос эттиради. Бу инъикос бевосита ижобий қахрамонлар қиёфасида

амалга ошса, билвосита салбий воқеа–ҳодисаларга муаллиф нуқтаи назари орқали рўй бериши мумкин. Яъни, бирор–бир бадиий асарда ижобий қаҳрамонлар умуман бўлмайдилар, лекин ундаги воқеа–ҳодисаларга ижодкор ўз замонаси эришган ахлоқий юксакликдан туриб баҳо беради. Шу боис ахлоқсиз бадиий асарнинг бўлиши мутлақо мумкин эмас. Бу иккала фаннинг тадқиқот объектлари орасидаги фарқни биринчи бўлиб буюк Арасту назарий жиҳатдан исботлаб берган эди; у, эзгулик фақат ҳаракатда, гўзаллик эса ҳаракатсиз ҳам намоён бўлади, деган фикрни билдиради.

Психология (Рухшунослик). Маълумки, инсоннинг руҳий ҳаётини ўрганар экан, руҳшунослик, ҳиссиётлар масаласига катта ўрин беради. Гўзалликни, санъат асарини яратиш ва идрок этиш ҳам маълум маънода ҳиссиётлар билан боғлиқ. Масалан, оддий ҳарсанг тош кишида алоҳида бир ҳиссий таассурот уйғотмайди. Лекин тошга ҳайкалтарош қўл урганидан сўнг, ундан ҳаёт нафаси, инсоний ҳиссиётлар уфура бошлайди. Гап бунда тошга одам қиёфаси берилганида эмас, балки шу қиёфага бир лаҳзалик инсоний туйғуларнинг жамланганидир. Агар ижодкор–ҳайкалтарош ана шу ҳиссиётларни ўзи мўлжаллаган даражада томошабинга етказа олса ва томошабинда ўша ҳиссиётларга ё айнан, ё монанд туйғулар уйғота олса, мазкур ҳайкал ҳақиқий санъат асари ҳисобланади.

Социология (Ижтимоийшунослик) фани билан алоқадорлиги. Маълумки, ҳар бир санъат асари алоҳида инсон шахсига эътибор қилгани ҳолда, жамиятни ижтимоий муносабатлар тизими сифатида бадиий тадқиқ этади. Ҳатто инсон ва жамият бевосита акс этмаган манзара жанридаги асарда ҳам ижтимоийлик жамият аъзоси–муаллиф қарашларининг билвосита инъикоси бўлмиш услубда ўзини кўрсатади. Зеро асар муаллифи ҳеч қачон ўзи мансуб жамиятдан четда «томошабин» бўлиб туролмайди. Шунингдек, йирик асарлар социологик тадқиқотлар учун ўзига хос материал бўлиб хизмат қилади.

Диншунослик фани билан алоқадорлиги. Дин ва санъат доимо бир–бирини тўлдириб келади ва кўп ҳолларда бири бошқаси учун яшаш шarti бўлиб майдонга чиқади. Бунинг устига, ҳар бир умумжаҳоний диннинг «ўз тасарруфидаги» санъат турлари бор: буддхачилик учун–ҳайкалтарошлик, насронийлик учун–тасвирий санъат, мусулмончилиқ учун–бадиий адабиёт. Шунингдек, барча умумжаҳоний динлар ўз ибодатхоналарини тақозо этади. Ибодатхоналарнинг эса меъморлик санъати билан боғлиқлиги ҳаммамизга маълум. Умуман олганда, динлар деярли барча санъат турлари билан алоқадорликда иш кўради.

Педагогика фани билан алоқадорлиги. Уларнинг алоқадорлиги тарбия муаммоларини ҳал қилиш борасида яққол кўзга ташланади. Чунки педагогика ҳам маълум маънода нафосат тарбияси билан шуғулланади. Лекин бу тарбия алоҳида–алоҳида, мухтор қисмларга бўлинган ҳолда, турли ёш ва соҳалар учун махсус белгиланган тарбия тарзида, яъни муайян, аниқ чегараларда олиб борилади. Масалан, мактабгача тарбия, ўқувчилар тарбияси, спортчилар тарбияси в. х. Демак, рус нафосатшуноси М.Каган айтганидек, педагогика тарбия борасида тактик табиатга эга бўлса, эстетика унинг стратегиясидир.

Семиотика (белгилар ва белгилар тизими ҳақидаги фан) фани билан алоқадорлиги. Маълумки, санъат асарида белгилар ва бадиий рамзлар муҳим аҳамият касб этади. Айни пайтда, эстетикада тузилмали–семиотик эстетика деб аталадиган назария ҳам мавжуд. Унда санъат махсус тил ёки белгилар тизими, алоҳида санъат асари эса ана шу тизим белгиси ёки ўша тизим белгиларининг изчиллиги сифатида олиб қаралади. Зеро бунда белги санъат асарини идрок этувчига уни етказиб берувчи ходиса тарзида ўрганилади.

Бундан ташқари, эстетика *кибернетика, экология* ва юқорида айтиб ўтганимиздек, барча *санъатшунослик* фанлари билан ҳам яқин алоқадорликда иш олиб боради. Чунончи ҳар бир санъат турининг «ўз эстетикаси» мавжуд: сўз санъати эстетикаси, театр эстетикаси, мусика эстетикаси в.х.

3. Эстетиканинг амалий аҳамияти

Ҳар бир фаннинг инсон ва жамият ҳаётида ўзига хос амалий аҳамияти бор: эстетика ҳам бундан мустасно эмас. Аввало, у кундалик ҳаётимизда нафосат тарбиясини тўғри йўлга қўйиш борасида катта аҳамиятга эга. Эркин, демократик жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси гўзалликни чуқур ҳис этадиган, уни асрайдиган нафис дид эгалари бўлишлари лозим. Ҳақиқий бадиий асар билан савияси паст асарни фарқлай билишлари, «оммавийчилик санъати»ни рад қила олишлари лозим. Ана шу нуктаи назардан караганда, эстетика жамиятнинг барча аъзолари учун муҳим аҳамиятга эга.

Эстетиканинг, айниқса, бадиий асар ижодкорлари учун амалий аҳамияти катта. Чунончи, бирор бир санъат турида ижод қилаётган санъаткор биринчи галда, маълум маънода, ўз соҳасининг билимдони бўлиши керак.

Шунингдек, дизайнчи–инженерлар, атроф–муҳитни ободонлаштириш билан шуғулланадиган мутахассислар фаолиятига нафосат илмининг сезиларли таъсири мавжуд.

Юқорида кўриб ўтганларимиздан шу нарса маълум бўладики, бугунги кун эстетика фани олдида улкан вазифалар турибди. Зотан биз қураётган фуқаролик жамиятининг аъзоси ҳар жихатдан камол топган, юксак нафис дид эгаси бўлмоғи лозим. Қолаверса, ҳозирги машинасозликни, авиасозликни, умуман, саноатни замонавий дизайнсиз тасаввур этиш мутлақо мумкин эмас. Бунда бевосита техника эстетикасининг аҳамияти катта. Булардан ташқари, айниқса ёшларнинг нафосат тарбиясига алоҳида эътибор бериш–замоннинг долзарб талаби бўлиб қармоқда. Шу боис «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да узлуксиз таълимни ташкил этиш ва ривожлантириш тамойилларидан бири: «Таълимнинг ижтимоийлашуви – таълим олувчиларда эстетик бой дунёқарашни ҳосил қилиш, уларда юксак маънавият, маданият ва ижодий фикрлашни шакллантириш», деб аниқ белгилаб қўйилгани бежиз эмас.

Таянч тушунчалар:

Эстетика, эстетика объекти, нафосат, гўзаллик, санъат, гўзаллик фалсафаси, санъат фалсафаси, нафосат тарбияси, семиотика.

Такрорлаш учун саволлар:

1. «Эстетика» ибораси илмий муомалага қай тарика кириб келганлигини тушунтиринг?
2. Хегелнинг «эстетика» атамаси ҳақидаги фикрларини тушунтириб беринг?
3. Нима учун эстетикани санъат фалсафаси деб аташади?
4. Эстетиканинг этика фани билан алоқадорлиги ва бир-биридан фарқини изохлаб беринг?
5. Эстетика қайси фанлар билан ўзаро яқин алоқадор?
6. Бугунги кунда эстетика фанинг амалий аҳамияти кўпроқ қайси соҳаларда намоён бўлмоқда?
7. Эстетика фанининг асосий вазифаларини айтиб беринг?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент. Маънавият. 2008.
2. Бычков В.В. Эстетика. Москва. Гардарики. 2004.
3. Кривцун. Эстетика. Москва: Аспект пресс. 2003.
4. Гегель Г.В.Ф. [Лекции по эстетике. В 2 т-х. Т.2.](#) Москва. Наука. 1997.

2-мавзу. ЭСТЕТИК ТАФАККУР ТАРАҚҚИЁТИНИНГ АСОСИЙ БОСҚИЧЛАРИ

Режа:

1. Қадимги Шарқдаги эстетик қарашлар.
2. Қадимги дунёнинг мумтоз нафосатшунослиги.
3. Дин ва санъат ўртасидаги боғлиқлик.
4. Ўрта асрлар Мусулмон Шарқи ва Будха Шарқи мутафаккирларининг эстетик қарашлари.
5. Олмон мумтоз эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари (Кант, Шиллер, Шеллинг, Хегел)
6. Оврўпа норасионал эстетикасининг асосий ғоялари (Шопенхауэр, Нитцше)
7. Рус мумтоз эстетикаси (Соловьёв, Толстой).
8. Туркистон маърифатчи жадиждарининг эстетик қарашлари (Фуркат, Анбар Отин, Фитрат, Чўлпон)

1. Қадимги Шарқдаги эстетик қарашлар

Сомир. Сомир инсоният тарихидаги ҳозиргача бизга маълум бўлган илк қудратли давлат бўлган. Шубҳасизки, милоддан аввалги IV минг йилликда бу давлатнинг қудрати унинг маданиятида, фуқароларининг бадиий эстетик даражасида ҳамда фаолиятида намоён бўлган. Сомирликлар биринчи бўлиб ёзувни кашф этдилар ва гилтахтачаларга қамиш қаламлар билан илк ривоят ва илк насихатларни ёзиб қолдирдилар. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳеч бир қадимги маданиятдан бизнинг давримизгача бу қадар кўп сонли ёзма хужжатлар етиб келган эмас.

Бобилон. Бобилон сўз санъатида «Энума элиш» («Осмонда қачонки...») достони, Агушайя, Гилгамеш, Адан, Этана, «Иштарнинг қаърга тушиши» ҳақидаги эпик достонлар, «Изтиробда қолган ҳақгўй», «Хўжайиннинг қул билан суҳбати» сингари диний–фалсафий достонлар муҳим аҳамиятга эга. Уларнинг ҳаммасидаги асосий ғоя – ҳаёт ва мамот ўртасидаги курашдан иборат. «Хўжайиннинг қул билан суҳбати», «Тушқунлик ҳақидаги суҳбат» деб аталган достонлар улар орасида қулгилилик табиатида эга эканлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Миср. Эстетик тафаккур тараққиётига Қадимги Миср маданияти жуда катта ҳисса қўшган. Барча қадимги халқлар қатори мисрликлар ҳам гўзалликни ҳаётда деб билганлар ва уни фойдалилик мезони билан ўлчаганлар.

Маълумки, Нил дарёси қадимги Миср фаровонлигининг асоси бўлган. Фаровонлик эса, улар фикрича, гўзалликдир. Шунинг учун мисрликлар Нилни илоҳий дарё сифатида талқин этадилар. Қадимги Миср санъатининг жуда кўп турлари ана шу манфаатли гўзаллик асосида вужудга келган.

“*Авесто*”. Бундан 3 минг йил аввал қадимги Хоразмда Спитома уруғидан дунёга келган Зардушт «Авесто» готларини бадиҳа йўли билан омма

орасида кўшиқ қилиб айтган. Бу туркум шеърлар – «гот»ларда ўша ҳаётий лавҳалар ўз аксини топган. «Гот» сўзи аслида «гоҳ» яъни «куй», «кўшиқ» деган маънони англатади. Бу сўз мумтоз мусиқа меросимизда «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Чоргоҳ» каби атамалар таркибида сақланиб қолган.

Ҳиндистон. «Веда»–муқаддас билим, «Ригведа»–алқовлар ведаси демакдир. «Ригведа» ўша давр кишисининг ўзи ва атроф муҳит: маъбудлар, иблислар, девлар, фазо, ижтимоий турмуш ахлоқий ва эстетик қадриятлар ҳақидаги билимларни ўз ичига олади. Бунинг устига «Ригведа» тили кейинги даврда санскритда ёзилган шеърлар ва мумтоз эпослар тилидан кўра, «Авесто» тилига яқин. «Ригведа»даги қатор мифологик персонажларнинг «Авесто»да мавжудлигини ҳам айтиб ўтиш лозим: номлар ўхшашлигидан тортиб, сюжетлар ўхшашлигигача учратиш мумкин.

Хитой. Милоддан аввалги VII асрдан милоднинг V асригача бўлган даврда Хитойда, гарчанд эстетик тафаккур мустақил фан мақомига эга бўлмаса-да, лекин асосий фалсафий-эстетик тушунчалар шаклланган эди. Бироқ, дастлабки нафосатга доир тасаввурлар, ғоялар, тушунчалар бундан анча аввал «Шуцзин» («Тарихлар китоби» – милоддан аввалги XII аср), «Шицзин» («Кўшиқлар китоби» – милоддан аввалги XI–VI асрлар), «Ицзи» («Ўзгаришлар китоби» – милоддан аввалги VIII–VII асрлар) деб номланган ёдгорликларида учрайди. Уларни энг аввало, мазкур китоблардан жой олган асотирлар–мифларда ва шеърӣй эпосларда кўриш мумкин.

Қадимги Хитой эстетикасида икки йўналиш алоҳида ажралиб туради. Булар – даочилик ва конфутсийчилик. Даочилик йўналишининг муҳим белгиси, бу–фазо (космос) ва табиатнинг азалий ва абадий гўзаллиги; жамият ва инсон гўзаллиги даражаси эса ана шу борлик гўзаллигига қанчалик ўхшаш, яқин эканлиги билан белгиланади. Конфутсийчилик хулқий гўзаллик муаммосини ўртага ташлайди; ахлоқий–эстетик идеал унинг энг муҳим белгиси саналади.

2. Қадимги дунёнинг мумтоз нафосатшунослиги

Қадимги юнон мумтоз фалсафаси ҳақида гап кетганда кўпгина адабиётларда уни гўё Юнонистонда ўз–ўзидан пайдо бўлиб қолган аклий юксаклик, яъни, юнонларнинг (оврўпаликларнинг) бошқа ирқларга нисбатан буюкликидан далолат берувчи ҳодиса сифатида талқин этилади. Лекин, аслида қадимги Юнонистон фани ва маданияти Эрон, Бобилон, қадимги Миср ва қадимги Ҳиндистон сингари Шарқ мамлакатлари эришган ютуқлардан фойдаланиб, шу даражага кўтарилди. Қадимги Шарқ юнонлар учун улкан мактаб вазифасини ўтади. Чунончи, Фалес, Пифагор, Демокрит, Хераклит, Сукрот, Афлотун сингари алломалар ана шу мактаб таълимотидан баҳраманд бўлиб, буюкликка эришганлар.

Сукрот (милоддан аввалги 469–399 йиллар). У жаҳон фалсафасида биринчи бўлиб антропологик ёндошувга асос солган мутафаккир, унгача фалсафага фақат космологик ёндошув ҳукмрон эди. У диққатни космос–фазога эмас, балки инсонга қаратди, инсонни амалий ҳагги–ҳаракати, ахлоқийлиги нуқтаи назаридан ўрганишга киришди.

Афлотун (милодгача 427–347). Унинг эстетика борасидаги фикр-мулохазалари асосан «Ион», «Федр», «Базм», «Қонунлар», «Давлат» сингари асарларида ўз ифодасини топган.

Афлотун Сукротдан фаркли ўларок, ғоялар муаммосини ўртага ташлайди. Унинг наздида асл борлиқ ана шу ғоялардан иборат. Умумий тушунчалар қанча бўлса, ғоялар ҳам шунча. Ғояларнинг ўрни нарсаларга нисбатан бирламчи; аввало ғоялар, ундан кейин нарсалар. Атроф–теварақдаги ҳис этилувчи нарсалар ҳиссиётдан юксак турувчи ғояларнинг инъикосидир. Афлотуннинг фикрига кўра, асл гўзаллик ҳис этилгувчи нарсалар дунёсида бўлмайди, у ғоялар оламига тааллуқли.

Арасту (милодгача 384–322). Унинг асосан «Хитоба» («Риторика»), «Сиёсат», айниқса «Шеърят санъати» («Поэтика») асарларида эстетика муаммолари ўртага ташланган.

Арасту гўзаллик масаласини ўз тадқиқотлари марказига қўяди. У гўзалликни тартиб, мутаносиблик ва аниқликда кўради. Гўзалликнинг нисбатан юксак ифодаси эса, тирик жонзотларда, айниқса, инсонда намоён бўлади. Гўзалликнинг яна бир белгиси, Арасту фикрига кўра, миқдорнинг чекланганлиги. «Жонсиз нарсалар каби жонли мавжудотлар ҳам ҳажман осон илғаб олинадиган бўлишлари керак, дейди файласуф – Шунга ўхшаш фабула ҳам осон эса қоладиган чўзиқликка эга бўлиши шарт».

3. Дин ва санъат ўртасидаги боғлиқлик

Ўрта асрлар тарихда умумжаҳоний динларнинг вужудга келиши ва мустаҳкамланиши билан муҳим ўрин эгаллайди. Инсониятнинг нисбатан афкор қисми бу даврда тавҳидни англаб етди. Натижада жаҳоннинг жуда катта қисмида – Осиё, Оврўпа ва Африкада асосан учта дин ҳукмронлик мавқеини эгаллади. Арабистон, Эрон ва Турон минтақаларида – мусулмонлик, Ҳинди-Хитой минтақасида – буддҳачилик, Оврўпада – насронийлик умумжаҳоний динлар сифатида майдонга чиқди.

Маълумки, ҳар бир диний эътиқод даъватсиз, тарғибот–ташвиқотсиз кенг омма орасига кириб боролмайди. Фақат муқаддас китоблар ва ибодатхоналар орқалигина кўзланган мақсадга эришиши қийин. Шу боис даъватнинг янада кенгрок, бошқа маънавий ҳодисалар кўмагида олиб бориш табиий зарурат сифатида юзага чиқди. Шундай қилиб, умумжаҳоний динлар санъат билан ҳамкорлик қила бошлади. Ана шу ҳамкорлик маҳсули бўлган асарларни биз *диний–бадиий асар* деймиз.

Идеал муаммоси ҳам диний–бадиий жанрда ўзига хос тарзда талқин этилади. Умуман олганда, идеални маълум маънода, антиқа ҳолат–парадокс дейиш мумкин: унда бор нарса йўқ нарсанинг мезони билан ўлчанади, яъни мавжуд нарсага ёки ҳодисага ўша пайтда мавжуд бўлмаган нарса ёки воқелик талаблари билан ёндашилади.

Барча диний–бадиий асарлар муайян қатъий қонунлар асосида яратилади. Қонунлар йиллар ёки асрлар мобайнида ишлаб чиқилган мустаҳкам, яъни қонунлаштирилган тизимга асосланади

Диний–бадший қонун меъморчиликда ҳам яққол кўзга ташланади. Масалан, йирик масжид–жоменинг ташқи ва ички кўринишига эътибор қилайлик: кираверишдаги пештоқда Каломуллодан оятлар, бир ёнда мезона–минора, томда гумбаз, ховлида таҳорат учун ховуз, ичкарида диний ва дунёвий раҳбарларга аталган махсус жой–мақсура, фатволар ўқиладиган, ваъз айтиладиган минбар, қибла томонда меҳроб ва хоказо. Буларсиз жоме масжидни тасаввур қилиш қийин

4. Ўрта асрлар Мусулмон Шарқи ва Буддха Шарқи мутафаккирларининг эстетик карашлари

Антик дунё мумтоз эстетикаси йўналишлари ва ғояларини Ўрта асрлар Мусулмон Шарқи мутафаккирлари давом эттирдилар. Улар қадимги Юнон файласуфлари ва олимлари асарларини шархладилар, танқидий ўргандилар, таржима қилдилар. Арастуни эса улар «Биринчи муаллим» деб атадилар. Шу ўринда табиий савол туғилади: нима учун аждоқларимиз ўзимизнинг Шарққа, дейлик, қадимги Хитойга эмас, Оврўпага–юнонларга мурожаат қилдилар?

Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Ўзлуқ ибн Тархон Форобий (873–950). Арастудан кейинги устоз «Муаллими соний» – «Иккинчи муаллим» номини олган буюк файласуф. Унинг карашларида эзгулик билан гўзаллик маълум маънода айнанлаштирилади, бири иккинчисида яшовчи ходисалар сифатида талқин этилади. Шунинг учун унинг асарларида «Гўзал хатти–ҳаракатлар», «Гўзал қилмишлар» деган ибораларни учратиш мумкин. Гўзалликка етишишни у фалсафа туфайли рўй беради, деб ҳисоблайди. Ҳар бир нарса ходисанинг гўзаллиги унинг ўз борлигини тўла намоён этиши ва мукамалликка эришуви билан боғлиқ. Аллома файласуф инсонда икки хил гўзалликни фарқлайди–ички ва ташқи.

Абу Али Ҳусайн ибн Абдуллоҳ ибн Сино (980–1037).

Ўрта асрлар нафосатшунослигида Ибн Синонинг «Шеър санъати» асари ўзига хос ўрин эгаллайди. Унда комусий аллома, Арасту «Поэтика»сини шарҳлар экан, ўзига хос янгиликлар киритади ва шеърнинг кейинчалик машҳур бўлиб кетган мана бу қоидасини келтиради: «Шеър деб – образли сўзлардан иборат бўлган ритмли, бир–бирига мувофиқ иборалардан таркиб топган ҳамда мисралар бир–бирига тенг, вазлари қайтариладиган, охирги товушлари бир–бирига ўхшаш сатрларга айтилади». Унинг фикрига кўра, шеър тақлидий фикр натижаси ўлароқ уч хил йўл билан юзага келади. Биринчиси лаҳн – уйғунлик, ундан кейин калом – сўз келади (бунда албатта тимсолли–образли сўз назарда тутилади). Учинчиси вазн. Мана шу уч йўлнинг бир-бирига мос келиши натижасида шеър пайдо бўлади.

Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий (1058–1111), Ўрта асрлар мусулмон Шарқи нафосатшунослигида машшойийўнлик йўналиши билан бирга тасаввуфий йўналиш ҳам вужудга келди. Унинг буюк вакили тасаввуф фалсафаси асосчиси тенги кам илоҳиётчи Имом Ғаззолийдир. Унинг «Ихё улум ад дин» («Дин ҳақидаги илмларнинг тирилиши») ва «Кимёи саодат» асарларида эстетикака кенг ўрин берилган.

Ғаззолий уларда гўзаллик тушунчасига алоҳида тўхталади, манфаатсиз гўзаллик, олтинчи сезги воситасида ҳис этиладиган гўзаллик ҳақида ўзига хос назарияларни ўртага ташлайди. Буларнинг ҳаммаси муҳаббат тушунчаси билан боғлиқ ҳолда тадқиқ этилади. Зеро Ғаззолий муҳаббатни беш турга бўлади. Унинг дастлабки уч тури асосан ахлоқшуносликка, сўнгги икки тури эса эстетикага тааллуқли.

Камолуддин Бехзод (1455-1537). Бу даврда тасвирий санъат ўзининг шарқона кўриниши–миниатюра жанрида юксак даражага кўтарилди. Ҳиротда «Нигористон» миниатюра мактаби вужудга келди. Унинг етакчи рассоми Камолуддин Бехзод «Шарк Рафаэли» номини олди.

Ван Вэй (699|701–759|761). Хитойда VI асрдан бошлаб буддҳачиликнинг чан мазҳаби кенг ёйилди. Чан (япончаси дзен) Ўрта асрлар Хитой санъатига катта таъсир кўрсатди. Чан-буддҳачилик санъатининг дастлабки намояндаларидан бири шоир, рассом ва нафосатшунос Ван Вэйдир. У ва унинг давраси ижод жараёнини зиёранишга, нурланишга ўхшатадилар ва санъатнинг вазифасини инсонни поклаш, фориғлаш, қутқаришдан иборат деб биладилар.

Лю Юй (1611–1679). Театр санъатининг фориғлантириш хусусияти ҳақида яна бир нафосатшунослик театр назариётчиси Лю Юй ажойиб фикрлар билдиради. У ўзининг «Бекорчининг тасодифий кайдлари» рисоласида кулгилик мезоний тушунчасига ўзига хос ёндашади. Унинг наздида кулги кишидаги ҳар қандай ниқобни очиб ташлайди, уни ич-ичидан қийнаётган нарсадан, салбий эҳтирослар ва ишга солинмаган қувватнинг ортиқчалигидан озод қилади.

Ноо театри. Ўрта асрлар япон театр санъатида Ноо театри алоҳида ўрин тутди. Ноо спектакллари «ало туйғуни» уйғотувчи «ало вазифани» бажаришлари керак эди. Унда ҳамдардлик, даҳшат, шавқ–ҳаммаси гўзалликдан лаззатланишни алоҳида ҳис этиш билан ҳал этилади. Бу гўзаллик ўзида кўринишдан хунукликни, даҳшатни мужассам этиши мумкин; улар Ноо театрида ўзларининг акси бўлмиш гўзалликка айланадилар. Бунинг учун ҳар бир сахна образида гўзал бўла олишнинг яширин имконини топа билиш лозим. Бундай мўъжиза фақат юксак санъатга хос.

Дзен мазҳаби. Шу ўринда япон буддҳачилигидаги Дзен мазҳаби ҳақида тўхталиб ўтиш жоиз. Дзен (чан) XII аср охирларида Хитойдан кириб келди ва кенг тарқалди. Дзен таълимотига кўра, ҳар қандай санъат, агар у ходисаларнинг, моддий дунёнинг, маънавий моҳиятига эришиши учун кўмаклашса, у мангу ҳақиқат томон ўтадиган кўприқдир. Дзен эстетикаси бадиий ижодда шахс ва объект орасидаги алоқани ушлаб туриш учунгина етарли бўлган энг кам сўз, энг кам ифода воситаларига асосланади.

Тош боғлар санъати. Бутунлай янги бўлган бу санъат дзен буддҳачилик таъсири остида вужудга келди. Тош боғларнинг асосий ғояси боғ – микрокосм композицияси орқали чексиз оламни ҳис этиш туйғусини бериш ва инсоннинг ўзлигига шўнғиб кетиши учун шароит яратишдир. Ҳар бир тош боғ икки асосий унсурга эга, улар – сув ва тош. Сув табиий ёки кумдан иборат рамзий сув кўринишида бўлиши мумкин. Тош доим табиий тарзда қўлланилади.

Икэбана. Японлар давлат рамзи сифатида хризантема гулини танлаган, ўз қалби табиатини гуллаган олча тимсолида кўрадиган ҳалқ. Япония алоҳида

гулчилик, гулдасталар тизими санъати–икэбана билан ҳам машхур. *Икэбана* – сирларга тўла юрак ва кўлларнинг нозик ҳаракатлари санъати. Бунда муҳими –гулларнинг кўплиги-ю ўсимликларнинг турли-туманлиги эмас, балки ҳар бир гулнинг ўзига хослиги, кўринишининг такрорланмаслиги, ранги, шакли Инсонни ўраб турган гуллардаги ранглар мажмуи худди сукунат ва оҳиста, майин мусиқа оҳангидек таранглашга асаб торларини юмшатиши лозим.

5. Олмон мумтоз эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари (Кант, Шиллер, Шеллинг, Гегел)

Инсоният тафаккури тарихида олмон мумтоз нафосатшунослиги ниҳоятда юксак даражага эга эканлиги билан ажралиб туради. Лекин бу даражага етгунча Оврупо нафосат илми узоқ тарихий йўлни босиб ўтади. Ўрта асрларда черков ҳукмронлиги тафаккур эркинлигини бўғиб ташлади, натижада Оврупо зулмат уйқусига чўмди. Ниҳоят мусулмон Испанияси орқали XI–XIII асрларда мусулмон олами эришган маънавий юксаклик, араб ва сурёний тилларига таржима қилинган қадимги юнон мутафаккирларининг асарлари Оврупога кириб келди. Чунончи, қадимги нафосатшунослик дурдонаси бўлмиш Арастуниинг «Шеърийат санъати» («Поэтика») асари XIII асрда араб тилидан лотинчага таржима қилиниб, кенг тарқалди. Орадан икки юз йилдан ортиқ вақт ўтгандан кейингина у юнончадан лотинчага ўгирилди.

Шундай қилиб, мусулмон олами илмий тафаккурига таклидан Оврупо Уйғониш даври бошланди. Италиялик ва испаниялик инсонпаварлар зимдан черков билан олишдилар ва инсонни илоҳий мавжудот сифатида юксакка кўтардилар. Френсис Хатчесон (Hutcheson / 1694-1747), Антони Эшли Купер Шефтсбери (Shaftesbury / 1671-1713), Дайвид Хюм (Hume / 1711-1776), Дени Дидро (Diderot / 1713-1784), Жан-Жак Руссо (Rousseau / 1712-1778), Александр Готлиб Баумгартен (Baumgarten. 1714-1762), Готхолд Эфраим Лессинг (Lessing. 1729-1781) сингари буюк маърифатпарварлар катта ютуқларга эришдилар. Биз умумий тасаввур ҳосил бўлиши учун ана шундай мутафаккирлардан фақат бири – Эдмунд Бёркнинг эстетик қарашлари ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз.

Эдмунд Бёрк (Byork / 1729–1797). У нимаики, қандайдир даражада даҳшатли бўлса ёки даҳшат уйғотса, ўша нарса–ходиса улуғворликнинг манбаи ҳисобланади, унинг асосида инсоннинг ўзини асрашга бўлган интилиш ҳисси ётади, дея таъкидлайди. Бошқа барча ҳиссиётларни эса у алоқага нисбат беради. Шундай қилиб, Бёркнинг фикрига кўра инсонда икки хил асосий интилиш бор:

1. Ўзини асрашга интилиш.
2. Алоқага интилиш.

Иммануил Кант (Kant / 1724–1804) У олмон мумтоз эстетикасининг ибтидосида буюк файласуф бўлиб, “Гўзаллик ва улуғворлик туйғулари устидан кузатишлар” (1764), “Соф ақлнинг танқиди” (1781), “Амалий ақлнинг танқиди” (1788), “Муҳокама қобилиятининг танқиди” (1796) асарларида нафосатшунослик муаммоларига маҳсус тўхталади. Кантнинг фикрига кўра, гўзаллик ҳиссиёт манфаатсиз, беғараз, нарса–ходисага бевосита мафтунликка

бориб такалади. Мафтунликнинг, мухаббатнинг объекти эса шаклдан бошқа нарса эмас.

Фридрих Шиллер (Schiller / 1759–1805). Бу даврнинг энг забардаст ва ўзига хос нафосатшуносларидан бири буюк олмон шоири ва драматурги. У жамиятни ўзгартиришни истади, лекин инқилобий ўзгаришларга қарши. Унинг фикрича, инқилоб аввало, ахлоқсизлик, у асрлар мобайнида қарор топган ахлоқий тамойилларни ағдар-тўнтар қилиб ташлайди; иккинчидан, у нафосатга қарши–инсон табиати уйғунлигини бузади, нарса мавжудлиги табиий тартибининг муқаддаслигини ва гўзаллигини парчалаб юборади.

Фридрих Вилхелм Йозеф Шеллинг (Schelling / 1175–1854). Унинг «Санъат фалсафаси», «Реси», «Тасвирий санъатнинг табиатга муносабати» сингари асарларида нафосатшунослик муаммолари кўтарилган.

Шеллингнинг фикрига кўра, санъат асарининг ўзига хос белгиси «онгланмаганликнинг чексизлиги» ҳисобланади. Санъаткор ўз табиатидангина келиб чиқиб ижод этар экан, бадий асар у айтишни хоҳлагандан ортиқ нарсани ўз ичига олади. *Георг Вилхелм Фридрих Хегел* (Hegel / 1770–1831). Олмон мумтоз эстетикасидаги энг эътиборли файласуф, нафосат фалсафаси борасида унинг «Эстетика» деб номланган кўп жилдлик маърузалари машхур. Хегел ўз фалсафий тизимини *мутлақ ғоя* асосига қуради; унинг учун барча мавжудликнинг асосида қандайдир қиёфасиз, носубъектив рухий ибтидо ётади – ана ўша мутлақ ғоя. .

Умуман, олмон мумтоз эстетикаси инсоният тафаккуридаги муҳим таракқиёт босқичи сифатида катта аҳамиятга эга.

6. Оврўпа норационал эстетикасининг асосий ғоялари (Шопенхауэр, Нитцше)

Олмон мумтоз эстетикасида ратсионализм ўзининг юксак чўққисига кўтарилган бўлса, ундан кейинги баъзи фалсафий таълимотлар норационаллик асосида иш кўрдилар.

Артур Шопэнхауэр (Schopenhauer / 1788–1860). Норационаллик йўналишининг дастлабки йирик намояндаларидан бири. Унинг эстетикаси асосан «Олам ихтиёр ва тасаввур сифатида» деб номланган йирик асарида баён этилган. У санъат билан фанни бир–бирига солиштирар экан, санъатни нарсаларнинг асосланиш қонунидан мустақил тарзда «мушоҳада қилиш тури» деб атади.

Фридрих Ницше (Nietzsche / 1844–1900). У Шопэнхауэрнинг шогирди бўлиб, унинг эстетик қарашлари ниҳоятда ўзига хос. Ницше эстетикага доир асарларида жумладан, «Фожианинг туғилиши» рисоласида Сукротдан то Шопэнхауэргача бўлган нафосатшуносликни «қайта баҳолаб» чиқади; тарихда ҳақиқат (ақл) ва гўзаллик ўзаро ҳамкорлик ёки жуда бўлмаса, «қўшничилик» қилган. Нитцшенинг фикрича, нафосатшуносликда «ҳамма нарса гўзал бўлиши учун оқилона бўлиши керак» деган сукротчиликдек янглиш йўл йўқ. Ҳақиқат (ақл) билан гўзаллик, унинг наздида, тенглаштириб ва сиғиштириб бўлмайдиган, бир–бирига зид тушунчалардир.

7. Рус мумтоз эстетикаси (В.Соловьёв, Л.Толстой)

Бу даврга келиб Россияда ҳам фалсафий тафаккур юксак даражага кўтарилди, рус санъати мислсиз тараққиётга этишди. Шу боис XIX аср охири ва XX аср бошларида рус тафаккурини том маънода мумтоз деб аташ мумкин.

Владимир Сергеевич Соловьёв (1853–1900). Рус мумтоз тафаккурининг етакчи вакилларида бири, Нитцшенинг замондоши, шоир, илоҳиётчи, файласуф. В.Соловьёв гўзалликни ўзининг зиддидан, яъни хунукликдан (гўзал инсоний вужуд хунук эмбриондан вужудга келганидек), бир–бирига қарама–қарши икки ибтидо–модда ва нурнинг ўзаро бирикувидан туғилади деб ҳисоблайди

1. Табиатнинг «эстетик ёпинчисиди» ифода топмайдиган жонли ғояни, унинг ички мазмунини моддийлаштириш;

2. Табиатнинг эстетик борлиғини руҳийлаштириш;

3. Унинг муайян ҳодисаларини мангуликка даҳлдор ҳодисаларга айлантириш.

Лев Николаевич Толстой (1828–1910). Л.Толстой санъатнинг моҳиятини аниқ–равшан ифодалашга йўл очиш учун «ҳамма нарсани чалкаштириб юборадиган гўзаллик тушунчасини» бир четга суриб қўйишни таклиф этади. Унинг фикрига кўра, санъатнинг нима эканини аниқлаб олиш учун, аввало унга лаззат воситаси эмас, балки инсон ҳаётининг шартларидан бири сифатида қараш лозим.

8. Туркистон маърифатчи–жадидларининг эстетик қарашлари (Фурқат, Анбар Отин, Фитрат, Чўлпон)

XIX аср охири ва XX аср бошларида Россия мустамлакаси бўлган мазлум Туркистонда ҳам Уйғониш рўй берди. Нисбатан қисқа вақтни ўз ичига олган бўлса–да, бу Уйғониш ҳаётнинг барча соҳаларида акс этди. Унинг ибтидосида илғор рус тафаккурини хабардор маърифатчилар турар эди. Бу маърифатчилар кейинчалик *жадидлар* деб атала бошлади. Бунинг учун эса, улар наздида уч йўналиш муҳим эди; *маориф, санъат* ва *матбуот*.

Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат (1958–1909). Унинг ғазаллари, муҳаммаслари, мусаддаслари лирик табиатга эга бўлиб, уларда ёр гўзаллиги мадҳ этилса, маснавийларида ижтимоий муаммолар ўртага ташланади. Маснавийларнинг бир қисми («Илм хосияти», «Виставка хусусида», «Гимназия») маърифатни тарғиб қилишга бағишланган. «Тошкент шаҳрида бўлгон нағма базми хусусида», «Нағма ва нағмалар ва анинг асбоби ва ул нағма таъсири хусусида», «Суворов ҳақида», «Шоир аҳли ва шеър муболағаси хусусида» деб аталган маснавийлари эса маълум маънода нафосатшуносликка тааллуқли.

Анбар Отин (1870–1906). Унинг ижодида санъатнинг ижтимоийлик моҳияти биринчи ўринга чиқади. Яъни Фурқатдаги ибтидо Анбар Отинда марказий масалага айланади. Анбар Отин бадий ижодга мумтозчилик эмас, *жадидчилик* нуктаи назаридан ёндашади: бадий асар халққа, уни миллий озодликка олиб чиқишга хизмат қилиши керак.

Абдурауф Фитрат (1898–1938). Аввало шуни айтиш керакки, «Адабиёт қоидалари»да муаллиф нафақат адабиёт назариётчиси сифатида, балки кенг кувваи ҳофизали нафосатшунос тарзида майдонга чиқади. У бадиий адабиётни алоҳида, мухтор, «катта санъат» сифатида олиб қарамайди. наздида у ҳам санъат тури, бошқа санъат турлари билан узвий алоқадорликда иш кўради

Абдулҳамид Чўлпон (1898–1938). Унинг гўзаллик ҳақидаги тушунчаси ўзига хос, асосан у шоир шеърларида «гўзал» сўзи орқали акс этади. Ўз фикрини шўролар цензурасидан яшириб ифодалаш мақсадида шоир «*гўзал*» сўзига турли хил маънолар юклайди: у, бир томондан, кўл етмас *гўзал ёр*, иккинчи томондан, *сурурий (романтик) гўзаллик*. Лекин ҳар икки ҳолатда ҳам таъмаъно тутқунликка маҳкум гўзалликни, гўзал Туркистонни ўзида мужассам этади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Туркистон жаҳид маърифатчилари қисқа вақт ичида нафис санъат тарғиботини йўлга қўйдилар. Афсуски, янги мустамлакачилик сиёсати асосига қурилган Шўролар давлати уларни катағон қилиб, асарларини таъқиқлаб, Туркистон халқлари Уйғониши ҳаракатига чек қўйди. Шунга қарамай, улар қолдирган мерос бугунги кунда ҳам уз аҳмияти ва таъсир кучини йўқотган эмас.

9. Энг янги давр эстетикасидаги асосий йўналишлар (рухий таҳлил, экзистенциячилик)

Рухий таҳлил эстетикаси йўналиши. Зигмунд Фройд (Freud / 1956–1939). У рухшуносликда янги бир даврни очди ва шу асосда бадиий ижоднинг ўзига хос назариясини яратди. Фройдгача бўлган рухшунослик ўзининг асосий эътиборини умумий ёшга, касбга тааллуқли рухий ҳолатлар билан шуғулланиб инсон қалбини назардан қочириб қўйган эди. Ваҳоланки, рухшунослик аслида рух–қалбни ўрганиши лозим. Фройд шундан келиб чиқиб, қалбга, унинг қоронғу теранликларига мурожаат қилади ва бемор ўз қалби эҳтиёжларини ҳисобга олмагани учун рухий касалликка чалинади, деган хулосага келади.

Экзистенциячилик эстетикаси йўналиши. Жан Пол Сартр (Sartre / (1905–1980). Сартрнинг нафосат фалсафасида *тасаввур* асосий тушунча тарзида ўртага ташланади. Тасаввурдаги ҳаёт ёки тасаввур ҳаёти тасаввур ҳодисаси билан белгиланади ва Сартр наздида, сеҳрли ҳисобланади. Файласуф икки олам мавжудлигини тан олади: макон ва замонда мавжуд *реал олам* ҳамда макон ва замондан ташқаридаги *нореал (ирреал) олам*. Фақат онгнинг позицияси тасаввурдаги оламни реал универсум сифатида талқин этади.

XX аср тафаккури бениҳоя бой ва ранг-баранг. Унда Фройд ва Сартрдан ташқари яна ўнлаб буюк мутафаккирларнинг ўз қарашларини илмий асослаб бердилар. Карл Ясперс, Мартин Хайдеггер, Алберт Камю, Хосе Ортега-и-Гассет, Йозеф Хуйзинга каби нафосатшунос-файласуфлар шулар жумласидандир.

Таянч тушунчалар:

Антропоморф, Dhi, нур эстетикаси, ранг эстетикаси, дао, даочилик, конфуцийчилик, ин, ян, мэй, иероглиф, ғоя, катарсис, форигланиш, тасаввуф,

манфаатсиз гўзаллик, тазкира, буддҳачилик, чан-буддҳачилик, моно-аварэ, юген, саби, “Тош боғлар”, “Икэбана”, “Чой таомили”. декаданс, гўзал санъатлар, рухий таҳлил, экзистенциячилик.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Меъморлик соҳасида Қадимги Сомир санъатининг ажралиб турувчи жиҳати нимада?
2. Нима учун Қадимги Миср ҳайкаллари бадиий ижоднинг ноёб намунаси ҳисобланади?
3. “Авесто”да сўзнинг алоҳида ўрини тутишини эстетик моҳияти нимада?
4. Хиндистон ведалар таълимотидаги эстетик ғоялар нималардан иборат?
5. Хитойдаги “мэй” иероглифи қандай эстетик маънога эга?
6. Қадимги дунё мумтоз нафосатшунослигининг ўзига хос хусусиятиларини кўрсатинг?
7. “Санъат - таклид орқали ҳаётни инъикос эттиришдир”,- деган сукротча қарашнинг моҳиятини тушунтиринг?
8. Арастунинг “катарсис – фориғланиш” га доир қарашларининг эстетик моҳиятини тушунтириб беринг?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Авесто. Тошкент. “Шарқ”. 2000.
2. Арасту. Поэтика. Ахлоқи Кабир. Риторика. -Тошкент. Янги аср авлоди. 2014.
3. Курбанмамадов А. Эстетическая доктрина суфизма. Душанбе. Ирфон. 1985.
4. Маҳмудов Т. «Авесто» ҳақида. Тошкент. “Шарқ”. 2000.
5. Яковлев Е. Искусство и мировые религии. Москва. Высшая школа. 1985.
6. Япония: идеология, культура, литература. Москва. Наука. 1989.
7. Абдулла Шер, Баходир Ҳусанов, Эркин Умаров. Эстетика /Услубий кўлланма. Тошкент. Университет. 2008.
8. Фитрат. Адабиёт қоидалари. Тошкент. Ўқитувчи. 1995.
9. Фуркат. Танланган асарлар. 2 томлик. Тошкент Ғ.Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т. 2. 1953.

3-мавзу. ЭСТЕТИК ОНГ, ЭСТЕТИК МУНОСАБАТ ВА ЭСТЕТИК ФАОЛИЯТ

Режа:

1. Воқеликка эстетик муносабатнинг шаклланиши.
2. Нафосат тушунчаси ва унинг моҳияти.
3. Эстетик англаш ва унинг тузилмаси
4. Эстетик қадриятлар, эстетик дид, эстетик идеал.

1. Воқеликка эстетик муносабатнинг шаклланиши

Инсон зоти дунёга келганидан бошлаб табиат ва жамият деб аталган ташқи муҳит билан муносабатга киришади, дастлаб бу муносаб онгланмаган, интуитив, биологик–генетик тарзда, кейинроқ эса англаб етилган, юксак даражадаги ижтимоий ходиса сифатида рўй беради. Уни, одатда, икки хил деб таърифлаш қабул қилинган: биринчиси – инсоннинг саломатлиги ва турмуш тарзини фаровонлаштиришга қаратилган зоҳирий-моддий мақсадга эришиш тамойилига асосланган утилитар-эмпирик манфаатдорлик.

Эстетик муносабат. Барча муносабатлар қатори эстетик муносабат ҳам икки асосий унсурдан ташкил топади: объект ва субъект. Лекин бунда объект субъект томонидан белгиланади: агар субъект эстетик жараёнга киришмаса, унинг муносабати, объект қанчалик гўзал ёки улуғвор бўлмасин, эстетик шакл касб этмайди. Эстетик жараён эса субъектнинг ботиний ҳис–туйғуларига, кайфиятига, вақтига, кузатишига, мушоҳадасига, фикрлаш имконияти ва даражасига, қобилиятига, истеъдоди, объект билан ўртадаги масофа тасавури каби тўғма ҳамда таълим, тарбия ва тажриба воситада вужудга келган қарашларга боғлиқ. Эстетик муносабат ана шу эстетик жараённинг пировард натижасидир.

Эстетик муносабат фақат субъектга боғлиқ ҳамма нарсани субъект ҳал қилар экан, деган ҳулоса чиқмаслиги керак. Тўғри, эстетик муносабат индивидуал ходиса, унда кўп нарса субъектга боғлиқ лекин ҳаммаси эмас, чунки объект гўзаллиги, улуғворлиги, рангинлиги в.х. эстетик кўринишлари билан муайян шарт–шароитда ўзига нисбатан эстетик муносабат уйғотиш хусусиятига эга. Зеро эстетик объектсиз субъект эстетик жараённи бошидан кечириши, яъни эстетик муносабатнинг фақат бир томонлама рўй бериши мумкин эмас, бу ўринда объект – эстетик «қўзғатувчи», субъект – «қўзғалувчи» ролини ўйнайди. «Қўзғалувчи» эстетик кўриниши билан таъсир кўрсатса, «қўзғатувчи» моҳияти билан таъсирни қабул қилади, идрок этади. Бу муносабат эса, юқорида айтганимиздек, субъект ва объект ўртасидаги ўзаро алоқани ташкил этган эстетик жараённинг нисбатан тугалланган шакли сифатида намоён бўлади. Ана шу эстетик жараён рўй берадиган майдонни биз нафосат деб атаймиз.

2. Нафосат тушунчаси ва унинг моҳияти

Нафосат. Нафосат бир томонлама, реал воқеликни, иккинчи томондан илмий тушунчани англатади. У реал воқелик сифатида инсон ҳаётининг барча

соҳаларини нурлантириб турувчи камровли маънавий ҳодиса, тушунча сифатида эса эстетика фанига оид юзлаб, эҳтимол, минглаб атамаларни ўз ичига олган энг йирик истилоҳ, оврўпача таърифда *-метакатегория*. Бошқача қилиб айтганидан бўлсак, нафосатнинг «худуди» ниҳоятда кенг, у объектив воқелик сифатида нарса-ҳодисаларнинг эстетик хусусиятларини англатса, субъектив воқелик тарзида инсоннинг ана шу эстетик хусусиятларини англаш ва идрок этиш борасидаги ботиний фаолиятидир.

Бирок, бу нафосатнинг бир томони, уни шартли равишда *ташқи нафосат* ёки объектдаги нафосат дейишимиз мумкин. Нафосатнинг иккинчи томони ҳам борки, ўзини *ички нафосат* ёки субъектдаги нафосат тарзида намоён қилади. Ана шу иккинчи жиҳат эстетик жараёни вужудга келтиришлиш хусусиятига эга бўлган фалсафий ҳодиса-воқеликни эстетик англаш билан белгиланади.

3. Эстетик англаш ва унинг тузилмаси

Эстетик англаш инсон руҳиятида ўзига хос, чуқур ижобий рухий ўзгаришларни вужудга келтирадиган эстетик ҳолат.

Эстетик эҳтиёж. Эстетик англаш ва шу асосдаги фаолият жараёнининг ибтидоси эстетик эҳтиёжга бориб тақалади. Эстетик эҳтиёж инсон ҳаётида рўй берадиган барча эстетик ҳодисаларнинг асоси сифатида ҳам табиий–биологик, ҳам ижтимоий–маънавий моҳиятга эга; «гўзал нафс», нафосатга ташналик, инсонда эстетик ҳиссиётни кўзгатиш хусусиятини сақлаб қолган ҳолда, кейинчалик унинг бутун умри мобайнида такомиллашиб боради эстетик муҳокама, эстетик баҳо, эстетик дид ва эстетик идеалнинг шаклланишига хизмат қилади.

Эстетик ҳиссиёт. Кўпинча адабиётларда эстетик ҳиссиёт «эстетик туйғу» сўзида, бирлик шаклида берилади. Гоҳ эстетик кечинманинг, гоҳ эстетик ҳаяжоннинг синоними тарзида талқин қилинади. Бизнингча, бу унчалик тўғри эмас. Чунки ҳаяжон ҳам, кечинма ҳам битта туйғудан эмас, туйғулар силсиласидан иборат бўлади, шу сабабдан уни кўпликда–ҳислар ёки ҳиссиёт шаклида қўллаш мақсадга мувофиқ.

Энди эстетик ҳиссиётни ташкил этадиган ҳисларнинг баъзиларини қисқача кўриб ўтайлик.

Эстетик қизиқиш. Эстетик ҳиссиётнинг ибтидосидаги туйғулардан бири эстетик қизиқиш ҳисобланади. Маълумки, қизиқиш ҳисси, соғинч ва кўмсашдан фарқи ўлароқ ўтмишда рўй берган ходисани эмас, балки кўп ҳолларда келажакда, тез муддат ичида рўй бериши лозим бўлган воқеликни назарда тутаяди, унга интилади; интилиш жараёни эса–«учрашув»га тайёргарлик дегани.

Қувонч ҳисси. У эстетик муносабатнинг бошланишида рўй берадиган туйғудир. Қувонч ҳисси субъект объектни кўрган пайтда, дейлик, гўзалликка дуч келганида уни ички бир қувонч камраб олади. Эстетик қувонч субъектни кузатувни давом эттиришга даъват этади ва объектни ҳиссий ўрганиш учун унга муайян кайфият, руҳ беради. Худди шундай вазифани улуғворлик ва мўъжизавийликни мушоҳада этишда–ёқимли хайрат ҳисси, фожиавийликда–

ачиниш, ҳамдардлик, кулгилиликда—ҳазил, кулги бажаради. Эстетик завқ ўйин ходисаси билан боғлиқ. Ўйин эса, маълумки, санъатнинг санъатлик моҳиятини ташкил этади, доимо ижодийлик хусусиятига эга. Эстетик завқ, оддий завқдан фарқли ўлароқ, инсонни тарбиялаш хусусиятига эга, инсон эстетик идрок этиш жараёнида завқланиб борар экан, айти шу жараённинг ўзида тарбияланиб боради.

Эстетик мушоҳада. Одатда биз «мушоҳада» деганимизда «кузатиш» сўзининг синонимини тушунамиз. Аслида эса бундай эмас: кузатиш, фалсафий қилиб айтганда, билиш муносабатининг тажрибавий асоси, у объектга йуналтирилган бўлиб, қўйилган мақсад ва илмий билим мантиқи томонидан бошқариб, тузатилиб борилади, унга ўзгартиришлар киритиб турилади, яъни у мақсад асосида иш кўрадиган фикрий фаолият.

Эстетик баҳо. Қадрият деганда биз, одатда шахс, миллат, жамият томонидан кадрланадиган маънавий—моддий объектларни тушунамиз. Ҳар қандай қадрият ёки қадрият даражасига кўтарилган ҳар бир объект инсон томонидан баҳоланмай қолмайди. Қадриятлар соҳавийлик табиатига эга (ахлоқий, эстетик, диний ва ҳ.к.) бўлиши баробарида даражаларга бўлиниши билан ҳам ажралиб туради.

4. Эстетик қадриятлар, эстетик дид, эстетик идеал

Эстетик қадрият. Бир ёки бир неча эстетик хусусиятни ўзида жам қилган қадриятни биз эстетик қадрият деймиз. Эстетик қадриятлар инсон ва жамият ҳаётида муҳим ўрин эгаллайди. Эстетик қадриятлар соф маънавийлик, яъни ителлектуал—ҳиссий жихати билан бирга, маънавийлик ва моддийликнинг омуктаси сифатида намоён бўлади.

Барча моддий эстетик қадриятлар тарих, жамият ва шахс томонидан мулк сифатида қабул қилиниб, уларга икки хил муносабат кўрсатилади. Биринчиси – *моддий буюм, товар сифатидаги муносабат*, иккинчиси – *қадрият тарзидаги муносабат*.

Эстетик баҳо. Қадрият ва баҳо, юзаки қараганда, моҳиятан бир хил бўлиши керакдек туюлади. Аслида улар орасида ўзига хос фарқ мавжуд. Тўғри, эстетик қадрият объектнинг субъектга муносабатини англатади, объект, одатда, ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Лекин бу – муайян гўзаллик ёки улуғворлик ҳамма учун ҳам, ҳамма вақт ҳам бир хилдаги гўзаллик ва улуғворлик бўлиб қолаверади, дегани эмас.

Эстетик дид. Эстетик дид тушунчасининг ўзига хослиги шундаки, у бир томондан, идрок, фаҳм, фаросат каби илдизи ақлга бориб тақалса, иккинчидан, ўзининг эҳтирос, ҳис—ҳаяжон, субъектив баҳолаш хусусияти билан улардан ажралиб туради. Шу сабабли биз дид ҳақида гапирганимизда одатда, эстетик дид деганда – инсондаги гўзаллик, улуғворлик, фоживийлик сингари эстетик хусусиятларни, умуман, нафосатни идрок этиш қобилиятини назарда тутилади.

Шундай қилиб, умумбашарий ёки *умуминсоний эстетик қадрият сифатида тан олинган эстетик объектлар ҳақида баҳслашилмайди*, улар барча расмона дид эгалари томонидан юксак баҳоланадилар.

Эстетик дид мураккаб ҳиссий—интеллектуал ходиса, дедик. Унинг бу хусусияти доимо, юқорида айтганимиздек, эстетик идеал билан боғлиқ—эстетик идеал, бир томондан, дидни белгилаб берса, иккинчи томондан, эстетик дид эстетик идеалнинг амалдаги кўринишидир. Хўш, эстетик идеалнинг ўзи нима? Энди эстетик англашнинг ана шу унсурига тўхталамиз.

Эстетик идеал. Идеал деганда, биз одатда муайян бир инсон шахси ёки ижтимоий—тарихий ходисанинг бошқалар томонидан юксак намуна, олий мақсад ҳамда комиллик тарзида қабул қилинишини назарда тутамиз. У тасаввурдаги шахс ёки жамиятни реал шахслар ва мавжуд жамиятдан юқори кўйиш, яъни идеаллаштириш билан боғлиқ. .

Идеалнинг мураккаб томони шундаки, у қадрият билан боғлиқ. Қадрият идеалнинг объектдаги инъикоси тарзида намоён бўлади. Хегел сўзлари билан айтганда: «Идеал мавжуд бўлиши учун ташқи шакл ўз—ўзича қалбга мос келиши лозим». Яъни *идеал жонли субъектнинг қалбига мос келадиган намунавий шаклдир*, унда инсон ўз ғояларининг ҳиссий—интеллектуал кўринишини маънавий қадрият сифатида идрок этади.

Қисқа қилиб айтганда, эстетик идеалнинг шаклланишида гўзаллик, улуғворлик, ҳаёлийлик, мўъжизавийлик, уйғунлик сингари хусусиятлар асос вазифасини ўтайди. Айни пайтда у фожиавийлик ва кулгилилиқ тушунчаларида ҳам ўзини намоён этади, хунуқлик ва тубанлик каби ходисаларни баҳолашда иштирок этади.

Таянч тушунчалар:

Эстетик муносабат, нафосат, эстетик англаш, эстетик ҳиссиёт, эстетик фаолият, эстетик мушоҳада, эстетик дид, эстетик баҳо, эстетик идеал.

Такрорлаш учун саволар:

1. Эстетик муносабатнинг ўзига хослиги нимада?
2. Эстетик фаолият тушунчасини изоҳлаб беринг?
3. Нафосат тушунчасининг моҳияти ва унинг метакатегория эканлигини тушунтиринг?
4. Эстетик англаш тузилмаси таркибидаги тушунчаларни шарҳлаб беринг?
5. Эстетик қадриятларнинг бошқа қадриятлардан фарқи нимада?
6. Эстетик диднинг аҳамияти, унинг шахсий ва умумий диддан фарқини айтиб беринг?
7. Эстетик идеалнинг баркамол авлод тарбиясидаги аҳамиятини кўрсатиб беринг?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Агзамходжаева С. Бадиий-эстетик идеални шакллантириш – ижтимоий-маънавий борлиқни гўзаллаштириш шарты // “Ўзбекистонда бадиий таълим муаммолари”: Республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент. К.Бекзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти илмий тўплами. 2007.

2. Бычков В.В. Эстетика. М. Искусства. 2004.
3. Горын В. И. Общественно-эстетический идеал. Киев. Науково думка. 1983.
4. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси. Тошкент. Ўзбекистон Файласуфлар миллий жамияти. 2004.
5. Новикова Л. Об эстетической деятельности. Журнал “Эстетика и жизнь”. Москва. Искусства. 1974. Выпуск №3
6. Столович Л.Н. Природа эстетической ценности. Москва. Политиздат. 1972.

4-мавзу. ЭСТЕТИКАНИНГ АСОСИЙ КАТЕГОРИЯЛАРИ

Режа:

1. Эстетика категорияларининг таснифи.
2. Гўзаллик - эстетиканинг марказий категорияси сифатида.
3. Улуғворлик ва тубанлик тушунчасининг моҳияти.
4. Фожеавийлик ва кулгилилик тушунчалари.

1. Эстетика категорияларининг таснифи

Ҳар бир фаннинг муайян тадқиқот объекти бўлиб, бу объект табиат, жамият ва тафаккур ҳақида янги билимлар ҳосил қилишга қонун ва категориялар асосида оламни янгидан идрок этишга қаратилган бўлади. Маълумки, диалектиканинг бирор-бир категориясини воқеликдан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Чунки, бу категориялар (яхлитлик, қисм, зарурият, тасодиф, моҳият, сифат ва ҳ.к) инсонни ўраб турган оламда содир бўладиган воқеа-ҳодисалар ҳақида аниқ хулосалар чиқаришга, уларни тўғри таҳлил этишга кўмак беради. Эстетика ҳам фалсафий фан сифатида ўзининг қонун ва категорияларига эга. Эстетика категориялари (гўзаллик, ҳунуклик, улуғворлик, тубанлик, фожеавийлик, кулгилилик ва ҳ.к.) инсон ва табиат, инсон ва жамият, инсон ва ижтимоий борлик билан доимо ҳамкорликда вужудга келади.

Бугунги кунда *гўзаллик – улуғворлик – фожеавийлик – кулгилилик; эстетик идеал – эстетик дид – эстетик туйғу; санъат – бадиий образ – ижодкорлик* кўринишдаги тизим эстетика фанининг категориялар таснифида кенгрок қўлланилмоқда.

2. Гўзаллик - эстетиканинг марказий категорияси сифатида

«Гўзаллик»нинг тугал илмий таърифи ҳақида бирор–бир қатъий фикр мавжуд эмас. Бироқ, гўзалликнинг идрок этилиши, табиатда намоён бўлиши, санъатда акс этиши ҳамда унинг жамият ривожига таъсири ҳақида билдирилган фикрлар, илгари сурилган ғоялар, яратилган таълимотлар ўзининг салмоғи билан аҳамиятлидир. Инсон ва унинг руҳий–жисмоний, ахлоқий–эстетик фаолияти, табиат ва ундаги ҳодисалар, жамият ва унда рўй бераётган ижтимоий–маънавий, сиёсий–иқтисодий жараёнлар гўзалликка ёндошувнинг тарихан таркиб топган асосий объектларидир. Шунини алоҳида таъкидлаш зарурки, гўзаллик ҳақидаги қарашлар ва назариялар марказига «Гўзаллик нима?» деган савол қўйилади–ю, аммо уларнинг аксариятида «Нима гўзал?» деган жавобни кўрамайди. Шунинг учун ҳам одатда, гўзаллик икки омил асосида юзага келади. Булар: инсон тафаккури ва меҳнатининг маҳсули натижасида яратиладиган гўзаллик; инсон тафаккуридан ташқарида, инсонга боғлиқ бўлмаган ҳолда юзага келадиган гўзаллик. Биринчисида *ақл, руҳ ва хиссиёт* устувор бўлса, иккинчисида *макон ва замон* салмоқли ўринни эгаллайди.

Гўзалликнинг намоён бўлиши, шаклланиши ва хис этилишида муайян унсурлар мезоний вазифасини ўтайди. Булар - меъёр, мақсадга мувофиқлик,

тартиблилик, уйғунлик, ҳамоҳанглик, мослик, яхлитлик, бирлик, мутаносиблик, тенглик ва ҳоказо. Мазкур тушунчалар нарса–ходисаларда бевосита ёки билвосита иштирок этиб, ундаги гўзалликни намоён эттиради.

Гўзаллик сифатлари туғёнйлик, мафтункорлик, фойдалилик, мўъжизавийлик сингари тушунчалар орқали изоҳланади. *Гўзалликнинг хусусиятлари* эса қулайлик, манфаатдорлик, ёқимлилик, чиройлилик тушунчалари билан белгиланади. Унсурлар, сифатлар ва хусусиятлар уйғун бўлган нарса–ходисаларгина чинакам гўзалликни акс эттириши мумкин. Зеро, чиройли нарсанинг сифати бизнинг манфаатимиз учун ҳамоҳанг бўлмаса ёки бизнинг мақсадларимизга мос келмаса у ҳар қанча мафтункор бўлмасин гўзаллик сифатида баҳоланмайди.

Шу ўринда гўзаллик тушунчаси «чиройли», «кўркем», «нафис», «жозибатор», «мафтункор», «латофатли» каби тушунчаларга нисбатан кенгқамровли ва устувор эканлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Айниқса, гўзаллик билан кундалик турмушимизда тез–тез тилга олинадиган «чиройлилик» тушунчаси орасида муайян тафовутлар мавжуд.

Чиройлилик – нарсаларнинг ташқи кўринишини, ҳолатини, бажарилган иш ёки қилинган ҳаракатдаги ўзаро ҳамоҳангликни ифодаловчи тушунча. Чиройлилик инсонларда ёқимли таассурот қолдиради, аммо айна бир пайтда ўша чиройли бўлган нарса–ходиса ёқимсиз ҳолатларни ҳам вуҷудга келтиради.

Инсон гўзаллиги. Инсондаги гўзаллик аксарият ҳолларда унинг ҳулқи, одоби, ахлоқи ва фазилатлари билан белгилаб келинади. Аввал ҳам бугун ҳам инсон борлиқ – жамият – техника ўртасидаги муносабат масаласи кўплаб илмий соҳаларнинг тадқиқот объекти бўлиб келмоқда. Нафосат фалсафаси инсон гўзаллигининг моҳиятига доир муаммоларни тадқиқ этишни ўзининг муҳим вазифаси қилиб белгилайди.

Эстетик тафаккур тарихида инсон гўзаллиги жисм (тана) ва руҳият масалалари билан изоҳланган. Бу борадаги фикр–мулоҳазаларнинг асосида инсоннинг ташқи кўриниши ҳамда ахлоқий фазилатларига бўлган муносабат масаласи ётади.

Бир сўз билан айтганда, *гўзаллик* – маънавий ва моддий хусусиятга эга бўлган, ижтимоий ҳаётда фавқулодда аҳамият касб этувчи ҳамда нарса–ходисаларнинг уйғунлиги, ҳамоҳанглиги, мутаносиблиги, мақсадга мувофиқлигига асосланган қадриятдир.

Гўзалликка қарама-қарши бўлган *хунукликни* гўзалликнинг акси деб юритамиз. Бироқ, бундай ёндашувда қисман ноаниқлик бор. Чунки уйқаш ва бир–бирига яқин, ёки бир–бирининг акси бўлган тушунчалардаги унсурлар у ёки бу кўринишда ҳар икала тушунчада ҳам иштирок этиши мумкин.

Гоҳида шакл ва мазмун гўзаллиги бир-бирини диалектик тарзда инкор этади. Шундай бўлса–да, бунинг ижобий томонлари ҳам мавжуд. Чунки, мазмун ўз вақтида шаклнинг камчилигини кўрсатиб, унинг гўзаллашувига туртки бериб туради ёки аксинча: кўриниши чиройли бўлган инсонларнинг ҳаммаси ҳам маънавияти бой бўлмаганидек, юксак фазилат соҳибларининг барчаси ҳам ҳусн ва чиройда баркамол эмаслар. Хунуклик бир пайтнинг ўзида ҳам гўзалликнинг, ҳам нафосатдан лаззатланишнинг зиддидир. Чунки,

хунуклик лаззатланиш туйғуси мавжуд бўлган жараёндан узоқроқ жойда вужудга келади; у инсонга хайрат бахш этишдан, унинг вужудини фориғлашдан маҳрум.

3. Улуғворлик ва тубанлик тушунчасининг моҳияти

Инглиз нафосатшуноси Э.Бёрк гўзалликни улуғворлик билан қиёслади ва уларни алоҳида тушунчалар сифатида тадқиқ этади. И.Кант эса гўзаллик ва улуғворликни уйғунликда ривожланувчи тушунчалар деб ҳисоблайди. Улардан фарқли ўлароқ, Хегел, улуғворликни гўзалликнинг бир кўриниши, улуғворлик – зоҳирий гўзалликнинг ботиний гўзалликка айланиши, деб тушунтиради.

Улуғворлик – инсоннинг нарса ходисларга эстетик ва ахлоқий мезонлар билан ёндашиши ва улардан юксак хайратланиш туйғусини ҳосил қилувчи эстетик ҳиссиёт мажмуидир. Улуғворликнинг кўлами гўзаллик кўлами каби чексиздир. Улуғворлик ўзида ҳажм, миқдор, кўлам ва буюкликни мужассам этади. Шиллер улуғворлик тушунчасини драматиклаштиради: у қайғу ва кўркувни енгил инсонни қанчалик улуғлаши ва чирой бахш этишини кўратиб беради. Бу ерда у «ахлоқий хавфсизлик» тушунчасини киритади. Кўркув ва даҳшатга қарши бориш учун ҳам хавфдан холи бўлиш лозим.

Табиатдаги улуғворлик чексиз осмон, пурвиқор тоғлар, юксак чўққилар, мовий денгизлар, минг йиллик чинорлар, шунингдек, вулкон ва чакмоқ сингари табиат ходисаларида намоён бўлади. Улар узоқдан кишиларда ҳеч қандай ҳаяжонли таассурот қолдирмайди. Бироқ, уларга яқинлашганимиз сари руҳиятимизни ҳаяжон, жўшқинлик эгаллай бошлайди, уларни бутунлигича кўз билан қамраб ололмаслик даражсига етганда эса бу ҳаяжон янада ортади. Табиатдаги улуғворлик математик ва динамик хусусиятга эга. Математик хусусиятида ҳажм, динамик хусусиятида куч устувор аҳамиятга касб этади. Бироқ, иккала хусусият ҳам инсонда кучли хайрат ва хайратланиш туйғуларини пайдо қилади. Тоғлар инсонни юксак фикрлашга, буюк ғояларга ундайди: Эверестга Ўзбекистон байроғини тикиб қайтишган альпинистларимизнинг таассуротлари ниҳоятда ҳаяжонлидир.

Жамиятдаги улуғворлик умуминсоний қадриятлар, қаҳрамонлик, жасорат, халқпарварлик, бунёдкорлик тушунчалари билан уйғунлашади. Давлатда барқарорлик, жамиятда адолат устуворлиги, шахснинг эркин ва хурфикрлилик асосида фаолият олиб бориши ижтимоий тизимнинг улуғворлигини акс эттиради.

Санъатдаги улуғворлик ўзининг ҳар томонлама ижодий ифодасини топади; санъатнинг барча турлари учун улуғворлик асосий мезон бўлиб хизмат қилади. Бадиий адабиёт ва ифодали санъат турлари улуғворликни тасвирлашда хилма–хил воситалардан фойдаланиб ҳамда улуғворлик мавзусини бадиий ўзлаштириб, қаҳрамонлик эпосларини лиро–эпик дostonларни, қаҳрамонлик фожиаларини, мардонавор мусиқа асарларини (симфония, оратория)ни вужудга келтирди. Санъатдаги улуғворлик театр, кино, бадиий адабиёт фожиавийлик билан ёнма–ён туради: эстетиканинг бу

икки мезоний тушунчаси ўртасида ўзига хос диалектик алоқадорлик мавжуд бўлиб, улар миллийлик ва умуминсонийлик хусусиятларига кўра фарқланадилар.

Меъморчиликдаги улуғворлик юксак аҳамият касб этади: Самарқанддаги Регистон майдони, Гўри Амир мақбараси, Имом Бухорий мажмуи, Бухородаги Минораи Калон, Хивадаги Калта Минор, Шаҳрисабздаги Бибиҳоним, Оқсарой, Тошкентдаги Европа ва Осиё меъморчилигининг янги анъаларини уйғунлаштирган Миллий Банк биноси, Олий Мажлис биноси, Темурийлар тарихи Давлат музейи, Мисрдаги эҳромлар, юнонларнинг Парфенони, римликларнинг Колизейи, ўрта аср готик бош черковлари шулар жумласидандир.

Тубанлик – инсонда кучли нафратланиш туйғуларини ҳосил қилувчи эстетик категориядир. Нафосатшунослик категориялари орасида хунуклик сингари кишиларда салбий ҳис–туйғу пайдо қиладиган бошқа тушунчалар ҳам мавжуд. Тубанлик ана шундай тушунча: уни хунуклик билан айнанлаштириб бўлмайди. Чунки, хунуклик кишиларда енгил нохушлик туйғусини пайдо қилса, тубанлик эса кучли нафратланиш ҳиссини уйғотади.

4. **Фожеавийлик ва кулгилилик тушунчалари**

Фожеавийлик. Фожеавийлик муаммоси ҳар доим фалсафий-эстетик тафаккур соҳибларининг эътиборини жалб қилиб келган. Фожиавийлик эстетика категориялари орасида улуғворлик билан қатор яқинликка эга. Ҳақиқий улуғворлик фожиавийликнинг давоми, десак муболаға қилмаган бўламиз. Шу боис эстетикасида фожиавийлик категориясининг улуғворлик категориясидан кейин ўрганилиши бежиз эмас. Улуғворликнинг барча хусусиятлари фожиавийликнинг ҳам у ёки бу кўриниши орқали намоён бўлади.

Фожиавийлик категориясининг *фалсафийлиги* шундаки, у:

- инсоний фазилатлардаги йўқотилган нарсаларнинг ўрнини қоплаб бўлмаслигини кўрсатиб беради;
- абадиятга дахлдор шахсларни тавсифлайди ва баҳолайди;
- содир бўлган воқеа–ҳодисанинг якунига қараб қаҳрамон характерининг очиб беради;
- дунё манзараси ва инсон ҳаётининг мазмуни бўйича фалсафий мушоҳада қилишга ундайди;
- ман этилган тарихий зиддитларни фош этади;
- тушкунлик ҳолати ва қайғу туйғуларини пайдо қилса–да, Айни пайтда тантана ва қувонч, ҳаётдан умидворлик, ҳаётга муҳаббат хисларини ҳам юзага келтиради.
- одамларни ёвузлик, қабоҳат ва маънавийтсизликдан фориғ қилади.

Кулгилилик. Бу бордаги мавжуд назариялар кулгилиликнинг предметини объектив хусусият сифатида ёки шахснинг субъектив имкониятлари натижаси ёхуд субъект ва объект ўзаро алоқадорлигининг натижаси сифатида кўриб чиқилади ва мазкур методологик ёндошув кулгилиликдаги кўпмаъноликнинг юзага келишига сабаб бўлади.

Эстетик тафаккур тарихида кулгилилик бир қадар кенг ўрганилган. Жумладан, Афлотун ожиз ва лаёқатсизларни кулгили одамлар, дейди. Нодонлик эса инсонни кулгили қилади. Бироқ, кулгилиликнинг моҳияти, унинг келиб чиқиши сабаблари ҳақида Афлотун бирор-бир фикрни айтган эмас. Қулдорлик тузуми зодагонларининг намоёндаси бўлган Афлотун учун кулгилиликнинг демократик моҳияти бегона эди.

Аристотель фикрича, кулги айрим хатоликлар ҳамда кишиларга озор етказмайдиган ва зарар келтирмайдиган хунукликни келтириб чиқаради. Инсондаги жаҳлдорлик, сускашлик, қизғончилик, субутсизлик, иззатталаблик, шуҳратпаррастлик каби иллатлар кулгилилик учун объект бўлади. Аристотель фикрича, кулги–ахлоқ ҳудудларини безарар бузишдир. Аристотел эстетикасида кулги инкор этилиб, комедиянинг характери назарий жиҳатдан асосланади. Аристотелнинг фикрига кўра, ҳар қандай озод инсон ҳазил билан рўбарў келиши мумкин. Бу ҳолатда кулги инсоннинг шахсий эҳтиёжини қондиради. Қизиқчи эса–бошқаларнинг эрмаги, овунчоғидир.

Кулгилилик бошқа нафосатли ҳодисалар сингари фақат объектив томонга эга бўлмай, субъектив томонларни ҳам ўзида бирлаштиради. *Кулгилиликнинг субъектив томони* – кенг маънодаги *ҳазил* (юмор) туйғусидир. (Мольер ҳазил туйғусини инсонни ҳайвондан ажратиб турадиган хусусияти деб атаган эди.) Ҳазил – инсонлараро муносабатларни табиий ва эркин идрок этиши, турли беўхшов зиддиятларни англаган ҳолда уларга нисбатан оқилона кулги билан жавоб бериш қобилиятидир. Ҳазил туйғуси жуда мураккаб ақлий туйғу бўлиб, унда шахс ўзининг бутун борлиғи билан намоён бўлади, унда инсоннинг ҳис–туйғуси, ақлий маданияти, орзу–умидлари ва табиати акс этади. Шунинг учун ҳам инсоннинг нима учун кулаётганлигига қараб, унинг қандай иллат ва қандай фазилатга эга эканлигини билиш мумкин бўлади.

Кулгининг бадиий шакллари орасида *сатира* алоҳида ўринга эга. Умумназарий маънода сатира воқеликни бадиий тасвирлаш тури бўлиб, унда ҳаётнинг салбий ҳодисалари устидан кулиш–бундай ҳодисалар асосида юксак инсоннинг орзуларига зид эканлигини бўрттириб кўрсатиш мақсади ётади. Сатира ҳар хил кўринишларда намоён бўлиши мумкин. Унга лирика ҳам, эпос ҳам, драма ҳам бегона эмас. Сатира марказида доим ҳаётнинг салбий воқеа–ҳодисалари жойлашган бўлиб, бутун фош қилиш кучи уларга қарши қаратилган бўлади. Шунинг учун комедия санъатига хос танқидийлик, йўналганлик сатирада энг тўла ва энг аниқ ифода топади. Сатирани асосан кулги фош этиб кўяди, лекин кулги бу жараёнда қаҳр–ғазабдан ажралмаган ҳолда намоён бўлади.

Сатира мазмунининг хусусияти унинг *муболага* (гипербола) ва *гаройибот ҳажви* (гротеск) каби кескин бўрттириш воситаларидан келиб чиқади. Жамият ривожланиб бориши жараёнида сатиранинг объекти билан бирга унинг субъекти ҳам ўзгариб боради. Ҳозирги даврда умуминсоний мақсад–манфаатларнинг устуворлиги умуминсоний қадриятлар воситасида жаҳон халқлари ҳаётдан тобора мустаҳкам ўрин эгаллаб бораётган экан, инсониятнинг мана шу бош тараққиёт йўлини тўсадиган барча чирик, эскириб

колган, догмага айланган нарсалар, ҳолатлар адабиёт ва санъатнинг ўткир ва ҳаётчан сатира объекти бўлиб қолаверади.

Кулги–инсоний воқелик. Инсон ўзининг ақли ёрдамида кулади. У, албатта, ўзининг аҳмоқлигидан ҳам кулиши мумкин, бироқ бу кулги телбанинг мазмунсиз кулгиси ҳисобланади. Кулгидаги лаззатнинг манбаида масҳара, истехзо каби объектларнинг устидан афзаллик туйғуси ётади.

Умуман олганда, эстетиканинг тушунчалари (категориялари) доимий ҳамкорликда мустаҳкамланиб боради. Айниқса, бу жараёнда гўзаллик категорияси боғловчилик вазифасини бажаради. Шунинг учун фожиавийликда, улуғворликда, ҳунукликда ҳам гўзаллик унсурларининг учраши бежиз эмас

Таянч тушунчалар:

Категория, гўзаллик, чиройлилик, ҳунуклик, улуғворлик, тубанлик, «ахлоқий ҳавфсизлик», фожиавийлик, фожиавий тўқнашув, фориғланиш, фожиавий зиддият, фожиавий қаҳрамон, кулгулилик, кулгили ҳолат, ҳазил, мутойиба, киноя, истехзо.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Эстетика категорияларининг таснифини изохлаб беринг?
2. Нима учун гўзаллик эстетиканинг асосий мезоний тушунчаси ҳисобланади?
3. Инсон гўзаллигининг асосий мезонлари тушунтириб беринг?
4. Ҳунуклик эстетика категорияси сифатида қандай аҳамиятга эга?
5. Улуғворлик табиатда қандай хусусиятларга кўра намоён бўлади?
6. Тубанликнинг иллат сифатида ижтимоий тараққиётга салбий таъсири ни маларда кўринади?
7. Фожиавийликнинг фалсафий моҳиятини тушунтириб беринг?
8. Кулгулиликнинг демократик хусусияти нимада?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гулыга А.В. Принципы эстетики. Москва. Политиздат. 1987.
2. Махмудов Т. Гўзаллик ва ҳаёт. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1977.
3. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар (Олий таълим муассасалари учун қўлланма). Тошкент. Янги аср авлоди. 2001.
4. Столович Л.Н. Категория прекрасного и общественный идеал /Историко проблемные очерки. Москва. Искусство. 1969.
5. Умаров Э. Эстетика. Тошкент. Ўзбекистон. 1995 й.
6. Шер А. Улуғворлик. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 9-жилд. Ўзбекистон Давлат илмий нашриёти. 2004.
7. Шер А. Ҳунуклик. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 10–жилд. Давлат илмий нашриёти. 2005.
8. Эстетика. Словарь. Москва. Политиздат. 1989.
9. Ҳусанов Б. Гўзаллик нимадир. “Тафаккур” журнали. 2008. №1.

10. Хусанов Б. Ижтимоий тараққиётда эстетик кадрларнинг ўрни (Гўзаллик категорияси мисолида). “Фалсафа ва ижтимоий тараққиёт” мавзусидаги халқаро конференция материаллари. Тошкент. 2008.

5-мавзу. САНЪАТНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ. САНЪАТ ВА УНИНГ ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗARO АЛОҚАДОРЛИГИ

Режа:

1. Санъатнинг келиб чиқиши.
2. Санъатнинг хусусиятлари ва тамойиллари.
3. Санъатнинг асосий вазифалари.
4. Санъатнинг маънавий тизимидаги ўрни.
5. Санъат турлари
6. Санъатда жанр муаммоси.

1. Санъатнинг келиб чиқиши

Санъат – эстетик фаолиятнинг ўзига хос тури, сеҳрли маънавий кўзгу. Сеҳри шундаки, санъат асарини идрок этаётган одам унда ҳам шу асарни яратган инсон дунёсини, ҳам ўз дунёсини кадриятлар призмаси орқали кўради; ўзининг қандайлигини ва қаердалигини, ютуқларини ва нуқсонларини, ақлини ва ҳиссиётларини аниқлаштириб олади. Унинг эстетик моҳияти макон ва замондаги воқелик воситасида гўзаллик, улуғворлик, фожеавийлик, кулгилилик, хунуқлик, тубанлик в.б. эстетик хусусиятларни инъикос эттириши ҳамда уларни баҳолаши билан белгиланади. Санъат кадриятларнинг кадрланишини ва кадрсизланган кадриятларни кўрсатиб беради, бир одам ёки бир неча одам тимсолида одам билан оламнинг яхлит, умумлашган қиёфасини яратади, уларнинг уйғунлигини таъминлайди. У кишини яшашга ўргатади, гўзалликка даъват этади, маънавий юксалтиради. Шу сабабли инсоният тарихида санъатсиз яшаб ўтилган бирорта ҳам давр йўқ.

Файласуф-нафосатшунослар ўртасида санъатнинг келиб чиқиши муҳим муаммолардан бўлиб келган. Санъатнинг келиб чиқиши деганда кўпчилик ғорларнинг тош даврларига ибтидоий даврларда чизилган ов манзалари ва ов ҳайвонларининг тасвирини назарда тутди. Ваҳоланки гап бу ерда санъатнинг қандай пайдо бўлганлиги эмас, балки нимадан пайдо бўлганлиги тўғрисида бориши керак. Баъзилар уни тақлиддан, бош: эротик ҳиссиётлардан, кимлардир ўйиндан, кимдир меҳнатдан келиб чиққан деб ҳисоблайдилар. Бундай назариялар ва концепциялар анчагина, лекин улар орасидаги иккитасининг тарафдорлари кўпчиликни ташкил этади. Улардан бири – инсонни ҳайвонлик даражасидан одамлик поғонасига кўтарган нарса меҳнат, санъат ҳам меҳнатдан, инсоннинг оламини ўзгартиришга бўлган эҳтиёжидан келиб чиққан, санъат фақат ижтимоий ҳодиса деган моддиятчилар илгари сурган қараш. Иккинчиси – санъат инсонга берилган илоҳий завқнинг, маънавий оламнинг ўйин орқали намоён бўлиши, деган маънавийатчилар назарияси. Биз ана шу иккинчи қараш тарафдоримиз. Бунинг сабаби шуки, меҳнат, қанчалик кадрламайлик, қанчалик шарафламайлик, у – мажбурият билан боғлиқ, мақсадга йўналтирилган ижтимоий ҳодиса, ўйин эса ҳар қандай мажбуриятдан йироқ, мақсадга мувофиқлик билан шартланадиган индивидуал-ижтимоий ҳодиса. Демак, меҳнат – зарурият, ўйин – эркинлик.

Инсон моҳиятан эркин ва эркинликка интилиб яшайдиган мавжудот сифатида ўз эркинлигини энг аввало ўйинда намоён қилади. Ўйинсиз инсоннинг яшаши мумкин эмас, усиз инсон ҳаёти жаҳаннам. Бу ўринда яна бир бор Шиллернинг машҳур фикрини келтириш ўринли: «Инсон фақат том маънода инсон бўлгандагина ўйнайди ва ўйнаётган пайтдагина тўлиқ инсонга айланади.

Ўйин назариясининг XX асрда энг йирик намояндаси нидерландлик файласуф – нафосатшунос Йохон Хуйзинга ўзининг «Homo ludens» (Ўйнаётган одам) асарида ўйин умумбашарий маданият вужудга келишининг ва тараққий топишининг шарти деган ғояни илгари суради. Шопенхауэр учун «ихтиёр атамаси қандай аҳамиятга эга бўлса, Хуйзинга учун «ўйин» тушунчаси шундай қамровли, ўйин ҳайвонот оламида ҳам, инсоният жамиятида ҳам ибтидолар ибтидоси: «Ҳуқуқ, гўзаллик, ҳақиқат, эзгулик, руҳ, Худо сингари деярли барча мавҳум тушунчаларни инкор этиш мумкин, - деб ёзади файласуф. – Жиддийликни инкор этса бўлади. Ўйинни эса – йўқ». Бошқа бир ўринда тўғридан-тўғри «ўйин эркиндир, ўйин эркинликдир», деган фикрини билдиради.

Унда инсоннинг барча аъзолари ягона ҳиссий-интеллектуал яхлитлик сифатида ўйнайди. Меҳнат санъатнинг эстетик фаолият экани билан боғлиқ, яъни ўйинга тайёргарлик ва уни амалга ошириш жараёни меҳнатни, ижодий меҳнатни тақозо этади, у истеъдод билан ёнма-ён фаолият кўрсатади.

2. Санъатнинг хусусиятлари ва тамойиллари

Маъжозийлик хусусияти. Бошқача қилиб айтганда, нарса-ҳодисалар ёки сўз-ибораларининг кўчма маъноларда, кўп маъноли тарзда қўлланилиши санъатнинг санъатлигини белгилаб беради. Маъжозийлик, кенг маънода олганда, бадиий қиёфа яратиш, умумлаштириш, рамзийлик, ўхшатиш, сифатлаш, жонлантириш, истиора, киноя сингари бадиий восита ва усулларни ўз ичига олади.

Демократик хусусияти. Санъатнинг демократик хусусияти ҳам унинг яшаш шартларидан бири. Бу хусусият энг аввало эркинлик билан боғлиқ. Ижодкор фикр эркинлиги, сўз эркинлиги, ғоя эркинлиги, мавзу эркинлиги, услуб эркинлиги, ранг эркинлиги в.б. ижодий эркинликлар тизимига эга бўлсагина, улардан ўз ўрнида фойдалана олсагина, унинг асарини санъат намунаси деб аташ мумкин. Ижодкорга, сиёсий-мафкуравий зўравонлик қилиш, уни мажбурлаш, кўрқитиш орқали таъсир кўрсатиш каби ҳодисалар санъат учун ўлим демакдир.

Ижтимоийлик хусусияти. Ижтимоийлик ҳам санъатнинг муҳим хусусиятларидан ҳисобланади. Ҳар бир санъат асари ўз даврнинг долзарб муаммоларини, етакчи ғояларини, муайян мафкурани кўтариб чиқмаслиги мумкин эмас. Фақат улар гўзаллик, улуғворлик, кулгилилиқ, эзгулик, идеал каби эстетик ва ахлоқий кадриятлар билан уйғун тарзда идрок этувчига етказиб берилади.

Тарихийлик хусусияти. Ҳар бир ҳақиқий санъат асари, вақт нуқтаи назаридан замонавий ёки тарихийлигидан қатъи назар, у – тарих, бадиийлаштирилган тарих. Масалан, Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома»

асари X-XI асрларда яратилган, милодгача ва милоддан кейинги дастлабки даврлардаги Эрон ижтимоий-сиёсий ҳаётдан олиб ёзилган тарих, фақат бадиийлаштирилган, умумлаштирилган тарих.

Миллий ва умумбашарийлик хусусияти. Бу ўринда биз, эътибор қилсангиз, миллийликни умумбашарийлик билан бирга, ажралмаган ҳолда келтиряпмиз. Гап шундаки, уларни бошқа барча соҳаларда алоҳида-алоҳида олиб қараш мумкин. Фақат санъатда эмас, санъатда улар диалектик яхлитликда намоён бўлади. Яъни ҳақиқий миллий кадриятга айланган бадиий асаргина асл умуминсонийликни ва аксинча, ҳақиқий умумбашарий кадриятга айланган асаргина том маънодаги миллийликни ўзида мужассам этади.

Оригиналлик (янгилик)-ижодийлик тамойили. Ҳар бир маънавий ходисада бўлганидек, санъатда ҳам унинг асосини ташкил этадиган, тамал тоши вазифасини ўтайдиган тамойиллар мавжуд. Улардан биринчиси - санъатнинг янгилик (оригиналлик) ёхуд иждодийлик тамойили. Чунки иждод маҳсули, иждод қилиши – кашф этиш, шу кунгача мавжуд бўлмаган нарсани яратиш демакдир.

Ҳаққонийлик тамойили. У санъат асарида инъикос этаётган инсон хатти-ҳаракатларининг, илғор ғояларнинг, бадиий усулларнинг, бутун ифодавий-тасвирий воситаларнинг бир-бири билан уйғун, мақсадга мувофиқ тарзда берилишини таъминлайди. Зеро умумийликни – хусусийликда акс эттириш, макон, замон ва инсон яхлитлигини бадиий қиёфаларга кўчириш санъаткор учун энг мураккаб иш.

Халқчиллик тамойили. Санъат асари халқ учун яратилади. Лекин халқ дегани, бу – аҳоли эмас, аҳолининг фикрлайдиган, миллий кадриятларга бефарқ қарамайдиган, афкор, тинглай олиш, томоша қила билиш ва ўқиш қобилиятига эга қисми. Асардаги халқчиллик ана шу кўпчиликнинг шодлигу қайғусини, дардларини, интилишларини, муаммоларини қай даражада тушунарли тарзда ифодалай олиши билан белгиланади.

3. Санъатнинг асосий вазифалари

Биз имкон қадар таҳлилдан ўтказган санъатнинг хусусиятлари ва тамойиллари маълум маънода унинг асосий вазифаларини ҳам белгилаб беради. Энди ана шу вазифаларни қисқача кўриб ўтишга ҳаракат қиламиз.

Инсонийлаштириш - санъатнинг долзарб вазифаси. У санъатнинг деярли барча асосий хусусиятларини ва ўзига хослигини намоён этади. Зеро, ҳар бир санъат асари марказида инсон туради. Инсонийлаштириш вазифасини санъат ҳам бевосита, ҳам билвосита амалга оширади. Бевосита деганимизда, инсоннинг бадиий қиёфалар шаклида инъикос эттирилишини назарда тутамиз. Яъни қаҳрамонларнинг шакли-шамойили, феъл-атвори ва хатти-ҳаракатлари асарда тақдим этилаётган замонавий ёки тарихий воқеликни инсонийлаштиради, уларда инсон иштирокини таъминлайди. Билвосита инсонийлаштириш эса, биринчидан, санъаткор воситасида рўй беради. Бунда тўғридан-тўғри инсон қиёфаси тасвирланмаган эса-да, асар хужайрасига сингдирилган инсон руҳи уни ичдан нурлантириб, рангинлантириб туради.

Фориғлантириши - санъатнинг асосий вазифаси. Фориғлантириш нима эканини, уни дастлаб Арасту санъатга нисбатан қўллаганини биз аввалги боблар орқали яхши биламиз. Қўшимча қилиб шуни айтиш мумкинки, санъатнинг бу вазифаси муайян бадиий асарни идрок этиш мобайнида рўй беради. Уни шартли равишда уч қисмга ажратиш мумкин. Даставвал ҳақиқий санъат асари инсон қалбини очади, калит вазифасини ўтайди. Кейин уни тозалайди – поклайдиган маънавий модда вазифасини ўтайди. Ундан сўнг, учинчи галда, очилган ва барча майда, ғаразли, салбий ҳислардан тозаланган қалбни юксак туйғулар, улуғвор интилишлар, буюк орзулар билан тўлдиради, ўзингиз ҳали яхши илғаб етмаган, маънавиятга бўлган ички бир ботиний-руҳий ташналикни қондиради.

Билимли, маърифатли қилиши - санъатнинг муҳим вазифаси. Инсонни билимли, маърифатли қилиш ҳам санъатнинг асосий вазифаларидан. Уни, одатда маърифий – эвристик вазифа деб аташади. Ҳар қандай ҳақиқий санъат асари инсонга турли хил билим беради, уни бирваракай кўп соҳалар бўйича маърифатли қилади

Тарбиявийлик - санъат учун устувор вазифа. Тарбиячи сифатида санъат инсон ҳиссиётларига таъсир қилади, эстетик кечинмалар уйғотади ва шу орқали бизда эзгуликдан ёвузликни фарқлай билиш кўникмасини шакллантиради. Бу жараён икки ёқлама таъсир туфайли рўй беради. Биринчиси – бевосита, иккинчиси – билвосита. Биринчиси – тўғридан-тўғри дидактик усул орқали амалга ошириладиган тарбия. Бунда санъат асарининг ўзи, шакли ва мазмуни билан, бутунисича насихат руҳидаги тарбияга қаратилган бўлади.

Ижтимоий алоқачилик (коммуникативлик) фаолияти - санъатнинг ўзига хос вазифаси. Ҳақиқий санъат асари идрок этувчини муайян маконда ва замонда «бирга олиб юради», биз учун янги бўлган воқелик билан «таништиради», ҳозирги замон одамини бошқа бир замонга, бошқа тарихий воқеалар жойига, бошқа минталететга, бошқа минтақага «олиб боради»,

Ҳузурбахшлик - санъатнинг ижтимоий вазифаси. Биз юқорида санъатнинг келиб чиқишини ўйин билан боғлаган эдик. Шундай экан, ҳузурбахшлик вазифасини унинг табиий бурчи деб аташ мумкин. Чунки ўйин «бир маза қилиш», бир муддат завққа берилиб, ҳузур олиш учун керак. Санъатда ҳам, у илк бор бунёдга келган пайтидан бошлаб, ҳузурбахшлик асосий вазифа ҳисобланган. Бироқ, тараққиёт давомида инсоннинг, қўполроқ бўлса ҳам, Ҳузурбахшлик йўқолган жойда санъатнинг ўзи йўқолади. У бир марта ўқиладиган, бир марта кўриладиган, бир марта тингланадиган, ғоявийлиги билан бадиийлиги орасида Хитой девори кўтарилган сохталик намунасига айланади. Зеро, ҳузурбахшлик вазифаси санъатнинг ғоявий-бадиий яхлитлигини таъминлаши баробарида уни ажоддан авлодга асраб етказишни ҳам ўз бўйнига олади.

4. Санъат турлари

Санъат – эстетик тадқиқот объектининг умумий номи, муштарак тушунча. Хусусий тушунча сифатида у воқеликни гўзаллик ва хунуклик, улуғворлик ва тубанлик каби қадриятлар ва аксилқадриятлар орқали муайян

хил, тур ҳамда жанрлар доирасида инъикос эттирадиган бадий ижод маҳсулини англатади. Шу боис санъатни хил, тур ва жанрларга бўлиб, эстетик тадқиқ этиш одат тусига айланган. Бироқ ана шу «бўлиб ўрганиш», яъни таснифлаштириш, туркумлаштириш бир қарашда осондек кўринса-да, аслида эстетикадаги мураккаб ва чалкашликларга тўла муаммо саналади. Бу борада ўнлаб нуқтаи назарлар бор.

Таснифлаштириш аввало санъатни хиллашдан бошланади. Санъат анъанавий тарзда уч хилга бўлиб келинади: 1. Эпос. 2. Лирика. 3. Драма.

«Эпос» атамаси қадимги юнончадан олинган бўлиб, сўз, хикоя, қисса маъноларини англатади. Унда муаллифнинг ўзи аралашмаган ҳолда воқеанавислик қилиши, яъни ижодкор-субъектдан воқелик-объект алоҳидалик табиатига эгаллиги энг муҳим белги ҳисобланади.

“Лирика” эпосдан кўпинча катъий сюжет чизиқларига эга эмаслиги, воқеликни объектда эмас, субъектда берилиши, бевосита муаллифнинг «аралашуви» билан шартланганлиги туфайли ажралиб туради. Айни пайтда кўлам нуқтаи назаридан ҳам уни фарқлаш мумкин; лирикадаги воқелик муаллифнинг ҳиссиётлари призмасидан ўтиб, идрок этувчига етиб боради; унда ҳажм эпосдагидек катта ҳам бўлиши мумкин, лекин миқёс, кўлам субъектлаштирилган объект тарзида, субъектнинг бир қисми сифатида нисбатан тораяди ва кичраяди.

“Драма” (юнончада-ҳаракат дегани) сахнада ижро этишга мўлжалланган, матни қатнашувчиларнинг диалог ва монологлари асосига қурилган, воқеликдаги ҳаётини қарама-қаршиликларни зидидият ҳолати (конфликт) орқали ифодаладиган, санъатнинг нисбатан «соф» адабий хили. Драмада лирикадаги субъективлашиш ходисаси йўқ, эпосдаги воқеанависликни ҳам учратмаймиз: ҳамма нарсани иштирок этувчиларнинг хатти-ҳаракатлари ва нутқлари ҳал қилади. Шунингдек, унда эпосдаги «оғир қарвонликни», лирикадаги «оний кайфиятни» ҳам кўрмаймиз: қахрамонлар тақдири динамик тарзда ривожланиб борадиган фожеавий азоб-уқубатлар, оғир кўргиликлар ёки танқидий кулги воситасидаги ечим билан ниҳоя топади.

Юқоридаги фикрларимиз санъатни хиллаш билан боғлиқ қарашлар эди. Эндиги мулоҳазаларимиз санъат турлари хусусида бўлади.

Мазкур мулоҳазаларни ҳисобга олган ҳолда, биз, санъатнинг мавжудлик шартидан, яъни унинг маънавий борлиқ сифатида намоён бўлиш ҳолатидан келиб чиқиб, кўпчилик томонидан қабул қилинган макон (меъморлик, ҳайкалтарошлик в.х.), замон (бадий адабиёт, мусиқа в.х.) ва макон-замон (театр, цирк в.х.) бўйича таснифлаштиришни маъқул деб ҳисоблаймиз. Бироқ санъат тарихий ҳодиса эканини, у қадимдан тадрижий ривожланиб келганини, тараққиёти мобайнида ўзгаришларга учраганини ва маълум бир тарихий даврда муайян санъат тури фаол, етакчи бўлганини назарда тутиб, айни пайтда юқоридаги биргина туркумлаштириш ҳамма томонни қамраб оломаслигини ҳисобга олиб, масалага тарихийлик тамойили асосида ёндашувни ҳам мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Шундан келиб чиққан ҳолда, биз таклиф этаётган тасниф санъат турларини уч туркумга бўлиб ўрганишни тақозо қилади. Булар:

1. Архаик - эндиликда тарихга айланган, ҳозирга пайтда реал ҳаётда амалда бўлмаган.

2. Анъанавий - қадимдан ҳозирги кунгача ўз ўрнини ва аҳамиятини йўқотмай келаётган.

3. Замонавий – илмий-техник тараққиёт натижасида вужудга келган «техникавий», янги санъат турлари.

Ушбу таснифга кўра, архаик санъат турлари –анъанавий санъат турлари – бадий адабиёт, бахшилик, меъморлик, кўрғазмали амалий санъат, ҳайкалтарошлик, рангасвир, графика, мусиқа, театр, рақс, кўшиқчилик, эстрада, цирк ва аскияни; замонавий санъат турлари – фотосанъат (бадий сураткашлик), кино, телевидениени ўз ичига олади.

Мазкур икки йўналишдаги туркумлаштириш маълум маънода санъат турларини таснифлаштиришни эстетик бошқотирмага айланиб кетишдан сақлашга хизмат қилади, деб ўйлаймиз.

Архаик санъат турлари. Бу санъат турларига асосан бадиҳагўйлик ва хаттотликни киритиш мумкин.

Бадиҳагўйлик. Бу санъат тури асосан лирик ёки дидактик шеърларни ўз ичига олади. Бадиҳагўйларни баъзан маддоҳлар деб ҳам аташган. У асосан Шарқда вужудга келган ва тараққий топган. Уни ғарб адабиётидаги импортовизация ёки экспромт санъаткорлар билан чалкаштириш керак эмас. Чунки улар муайян санъат тури ичидаги ҳозиржавоблик, холос. Бадиҳагўйлик – оғзаки ижод қилувчи санъаткор.

Хаттотлик. Ёзма адабиётнинг кенг ёйилиши бир томондан, бадиҳагўйлик равнақига чек қўйган бўлса, иккинчи томондан янги санъат тури хаттотликни вужудга келтирди. Хаттотлик Хитой, Япония, Сурия ва мусулмон минтақасида ва Оврўпада кенг ёйилди, дастлаб унга кимматбаҳо китобларни чиройли ёзув билан кўчириб кўпайтириш хунари сифатида қаралган. Кейинчалик у мустақил санъат турига айланди. Хаттотлик қуроли сифатида мусулмон Шарқида қамиш қалам, Будха Шарқида - мўйқалам, Оврўпада - патқалам қўлланилган.

Анъанавий санъат турлари. Аввал айтганимиздек, барча санъат турлари дастлаб вужудга келганида, уларда бевосита манфаатдорлик, фидойилик жиҳатлари устувор бўлган, хунар сифатида қабул қилинган: юқоридаги бадиҳагўйлик ҳам, хаттотлик ҳам текинга бажарилмаган. Кейинчалик уларда эстетик хусусиятлар, хусусан, гўзаллик асосий мақсадга айланган. Анъанавий санъат турларининг баъзиларида ана шу икки томон барабар, бевосита тарзда сақланиб қолган. Бундай санъат турлари сирасига меъморлик ва кўрғазмали санъат киради.

Меъморлик. Бу санъат турининг пайдо бўлиши инсоннинг турар жойга бўлган эҳтиёжидан келиб чиққан ва одамнинг эстетик табиати уни тобора гўзаллаштириб боришни талаб этган. Кейинчалик бу талаб ўлимдан кейинги “турар жойга” мақбараларга тадбиқ этилган. Ундан сўнг ҳуқумдорлар саройилари, девонхоналар турли расмий ва норасмий хизмат бинолари, ибодатхоналар ҳам ана шу гўзаллик қонунига биноан қурилган. Испаниядаги

Ал-Хумро масжиди, Олмониядаги Кёлн жомеси, Хивадаги Нуриллавой саройи ва бошқалар шулар жумласидан.

Кўрғазмали-амалий санъат. Кўрғазмали-амалий санъат қадимдан, меҳнат қуроллари, ҳунармандчиликнинг ривожланиб бориши билан кундалик турмуш эҳтиёжи учун қўлланиладиган ашъёларни безаш, меъморлик иншоотларини турли нақшлар ва кошнлар воситасида гўзаллаштириш орқали эстетик талабларга жавоб бериб келади. Айнан ана шу санъат турида ҳунармандчиликнинг санъатга айланиши рўй беради. М., айтиб ўтганимиздек,

Ҳайкалтарошлик-монументал санъат. Энг қадимги, ибтидоий даврлардан бошлаб ҳозиргача ҳайкалтарошлик ўз мақеини йўқотмай келаётган санъат турларидан бири. Бу санъатнинг асосида фақат оний, бир лаҳзалик санъат тасвири ётади. Ҳайкалтарош томонидан ана шу энг муҳим ҳаракатини топиш ҳамда унга мос нур ва сояни танлаш юксак исдеъдодни талаб қилади.

Ҳайкалтарошлик монументал санъат дейилади. Чунки кўпинча у катта ҳажмли ҳайкаллар ёки мажмуларни ўз ичига олади. Айни пайтда унинг кичик ҳажмдаги ва ҳар бири ўзига хос бўлган ҳолда муайян юзаликда шакллар уйғунлигини ташкил этадиган кўринишлари ҳам мавжуд. Ҳайкалтарошликнинг биринчи ҳилига алоҳида маконни эгаллаган ва ҳар хил ракурсада томоша қилиш мумкин булган асарлар киради.

Бахшилик санъати. Одатда бахшиликни эстетикада санъат турига киритиш қабул қилинмаган ва халқ оғзаки адабий ижоди сифатида бадиий адабиётнинг хили деб ҳисоблаб келинади. Аслида “бундай камситиш”нинг сабаби ўзбек эстетикасида шу пайтгача оврўпага, тўғрироғи, русларга тақлиднинг ниҳоятда кучли бўлганида. Шундай қилиб, биз уни тўлақонли санъат тури деб биламиз ва буни исботлашга ҳаракат қиламиз.

Рассомлик санъати. Бу санъат тури ҳам қадимдан мавжуд, унинг дастлабки намуналарини қадимги тош асридаги ғорлар деворига ишланган расмларда кўриш мумкин. Уларда асосан ов ҳайвонлари ва инсон тасвири берилган.

Рангтасвир воқеликнинг санъаткор танлаган нуқтаи назардан мўйқалам ва бўёқлар воситасида муайян текис материалга расм тарзида туширишдан иборат. Унда рассомнинг услуби, бўёқ танлашдаги маҳорати, нур ва соялар ўйини янғича композицион ёндашув каби санъаткор истеъдодини белгилайдиган жиҳатлар муҳим аҳамиятга эга.

Муסיқа санъати. Агар рассомлик санъатида, дейлик унинг манзара жанридаги Левитаннинг машҳур “Қарағайзор” асари кўз олдимизда муайян маънода тугалланган рангтасвир сифатида намоён бўлса, муסיқа асари, масалан, Бетховеннинг “Ойдин соната”си ёки Ҳожи Абдулазизнинг “Гулузорим” куйи оҳанглар воситасида тинглаш жараёнида чизилаётган рангтасвирдир. Яъни рангтасвир бадиий мазмундаги марказни инъикос эттирган ҳолда ибтидо билан интихонни тасаввуримизга ҳавола қилса, муסיқада ибтидо, марказ ва интиҳо асарнинг ўзида мужассам бўлади.

Рақс санъати. Бу санъат тури Оврўпада хореография деб аталади ва рақснинг барча турларини ўз ичига олади. Рақс қўл ва оёқ ҳаракатларига

асосланади, лекин бу ҳаракатлар ритм, муқом ва баданнинг пластик эгилувчанлиги воситасида шиорона ҳаёлот парвозини ифодалайди.

Рақс санъати, юқорида айтганимиздек, фольклорнинг узвий қисми тарзидаги ва сахнавий – театрлаштирилган кўринишларга эгаллиги билан бирга, минтақавий-махаллийлик хусусиятига ҳам эга. Масалан, ўзбек рақсида уч йўналиш мавжуд: Тошкент-Фарғона, Хоразм ва Бухоро йўллари (баъзан усуллари ҳам дейилади). Улар бир-биридан ифодавий усулларнинг ўзига хослиги билан фарқланади, айти пайтда ҳар бир раққоса ёки раққоснинг ўз услуби бор.

Театр санъати. Инсоният маънавий ҳаётида театр санъати жуда қадамдан ўз ўрнини йўқотмай келади. Бундан бир неча минг йиллар аввал қадимги Ҳиндистон, қадимги Хитой ва қадимги Юнонистонда дастлаб театр бир кишилиқ сахнадан иборат бўлган, кейинчалиқ икки кишилиқ сахнадан, ундан кейингина жамовий санъат турига айланган.

Театр санъатининг ўзига хос жиҳати шундаки, унда сахна асари томошабин олдида яратилади, ўша режиссёр, сахнага қўйган ўша актёрлар ўйнаган бугунги спектакл кечагидан фарқ қилади. Бу сахна санъатининг доимий ижодийлигини кўрсатади, бугунги ижрога актёр ниманидир қўшади ёки ундан олиб ташлайди. Бу унинг руҳи, ижодий кайфияти, икки ёки уч кунлик ўсиши билан боғлиқ.

Цирк санъати. Цирк энг қадимги анъанавий санъат турларидан бири. У Шарқда вужудга келган ва дорбозлик санъати деб ҳам аталган, кўчма томоша сифатида халқ орасида шухрат қозонган. Унда дорда лангар билан юришдан ташқари, дорбоз ҳаво гимнастикачиси (чиғирикда) вазифасини ҳам бажарган. Пастда албатта ноғора дорбознинг ҳаракатларига мос оҳангда янграб турган. Айти пайтда пастда кизиқчи, кўзбойлоғич, акробат (бесуяк), айиқ ўйнатувчи иштирок этган, баъзан аскиядан ҳам фойдаланилган.

Эстрада санъати. Санъат тури сифатида эстрада омукталиқ табиатига эга, унда театр, мусиқа, цирк, аския унсурлари якқол кўзга ташланади. Масалан, драма ва комедиянинг кичик шакллари, интермедиялар, акроботика, понтомима, жанглёрлик, қўшиқ, бадий ўқиш в.б. жанрлар муваффақиятли ижро этилади. Унда замонавий муаммоларнинг кўнгил очиш усуллари ва кулги воситасида ифодасини, хилма-хил танқид йўлларини кўриш мумкин. Фалсафийлик, ижтимоий-сиёсий мавзулар эстрадада қисқа, лўнда, қизиқарли тарзда очиб берилади.

Замонавий санъат турлари. Техникавий ютуқлар асосида вужудга келган замонавий санъат турлари инсоннинг ҳар қандай қулай шароитдан янги санъат тури ёки асарларини яратиш учун фойдаланишини кўрсатади, инсондаги санъатга бўлган азалий ва абадий интилишидан далолат беради. Бир пайтлар, ўта рационал, санъат билан сиғишмайдиган, кўпол деб ҳисобланган техникадан ҳозирги пайтда инсон илдизи нораціоналликка бориб тақаладиган бадий қиёфа яратиш учун фойдаланмоқда.

Фотосанъат. XIX асрнинг 20-30-йилларида французлар Ж.Ньенс, Л.Дагер, инглиз У.Толбот томонидан шахар манзаралари, меваларнинг рассомлик санъатидаги кўринишларини оптика ва кимё ёрдамида суратга

кўчириш амалга оширилади. Уни дастлаб «фотогения», «фотогеник санъат» деб, кейинроқ эса, уни рассомлик санъатидаги рангтасвир ва графикага яқинлиги назарда тутиб, «фотография» деган ном билан аташди.

Кино. Энг миқёсли замонавий санъат тури ҳисобланади. Бугунги кунда у ҳамма ерда «ҳозир у нозир». Уни кинотеатрларда жамоавий, телевидение ва видеомагнитофон орқали эса оилавий ёки индивидуал томоша қилиш мумкин. Ҳозирги пайтда кино ўзининг дастлабки «харакатдаги фотография» ҳолатидан шу қадар узоклашиб кетганки, энди унинг овозсиз давридаги монтаж драматургиясига суяниб қолган санъат сифатида тасаввур ҳам қилиш қийин.

Телевидение. Агар эстрада «санъатдаги журналистика» бўлса, телевидениени «журналистикадаги санъат» дейишимиз мумкин. Ҳозир уни фақат оммавий ахборот воситаси ва санъат тарғиботини техниканинг энг янги ютуқлари асосида амалга оширувчи замонавий омил сифатида олиб қараш уни камсатишдан бошқа нарса эмас. Тўғри, тележурналистика мавжуд ва уни инкор этиш ақлга тўғри келмайди.

Хулоса қилиб айтганда, мазкур боб мобайнида санъат хиллари, турлари ва жанрларини таснифлаштиришдек мураккаб масалаларни баҳоли қудрат кўриб ўтдик. Бизнинг баъзи мулоҳазаларимиз, илмий хулосаларимиз умумжаҳоний илдизга эга бўлган миллий эстетикамизда бу борадаги дастлабки назарий ёндашувлардир. Бироқ уларни мутлақлаштиришдан йироқмиз, асосий мақсад талабалар ва домлаларда мустақил фикрлаш малакасини юксалтиришдан иборат.

Таянч тушунчалар:

Санъат, эпос, лирика, драма, архаик санъат, анъанавий санъат, замонавий санъат, ҳузурбахшлик, маънавият тизими, тасвирий санъат, театр, телевидение, кино, адабиёт, театр, кино, ҳайкалтарошлик, телевидение, жанр.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Санъатнинг сеҳрли маънавий кўзгу эканлигини тушунтириб беринг?
2. Санъатнинг келиб чиқиши билан боғлиқ қарашларни изоҳланг?
3. Санъатда ўйин назарияси қандай аҳамиятга эга?
4. Санъатнинг маъжозийлик ва демократик хусусиятини тушунтириб беринг?
5. Санъат ўз олдига қандай вазифаларни қўяди?
6. Тарбиявийлик – санъатнинг устувор вазифаси эканлигини исботлаб беринг?
7. Санъатнинг маънавият тизимидаги ўрнини изоҳлаб беринг?
8. “Эпос”, “лирика”, “драма”нинг санъат хили сифатидаги моҳиятини тушунтириб беринг?
9. Санъат турлари (архаик, анъанавий, замонавий) нинг ўзига хос жиҳатларини баён этинг?
10. Санъатда жанр муаммоси билан боғлиқ жиҳатларни изоҳлаб беринг?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Абдусаметов Х. Драма назарияси. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 2000.
3. Абдулла Шер. Эстетикада ижодкор муаммоси. “ЎзМУ хабарлари” журнали. 2009, №4.
4. Борев Ю. Эстетика. Москва. Гардарики. 2003.
5. Бычков В.В. Эстетика. Москва. Гардарики. 2004.
6. Зоҳидов П. Меъмор олами. Тошкент. Қомус. 1996.
7. Махмудов Т. Эстетика и духовные ценности. Ташкент. “Шарк”. 1993.
8. Толстых В.И. Искусство и мораль. Москва. Политиздат. 1973.
9. Умаров Э. Эстетика. Тошкент. Ўзбекистон. 1995.
10. Умаров Э. Театр эстетикаси. Тошкент. Фан. 2009.
11. Умаров М. Манон Уйғур эстетикаси. Тошкент. Муסיқа. 2007.

«ЭСТЕТИКА» ФАНИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1-мавзу. ЭСТЕТИКАНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ. ЭСТЕТИК ТАФАККУР ТАРАҚҚИЁТИНИНГ АСОСИЙ БОСҚИЧЛАРИ

1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Талабалар сони:</i>	<i>Вақти:</i> 2 соат
<i>Машиғулот шакли</i>	Кириш мавзу бўйича маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Эстетиканинг фалсафий моҳияти. 2. Эстетиканинг ижтимоий фанлар билан алоқадорлиги. 3. Эстетик тафаккур тарихининг асосий босқичлари. 4. Дин ва санъатнинг ўзаро боғлиқлиги
<i>Машиғулотнинг мақсади:</i> Ўқув курси ҳақида умумий тасаввурни шакллантириш, эстетик билимни шаклланиши, ривож ва ўзига хос хусусиятлари, эстетик тафаккур тарихи ва эстетика фанининг аҳамияти ҳақида тушунча ҳосил қилиш.	
<i>Педагогик вазифалар</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Эстетик билимларнинг йўналтирувчи хусусиятлари таништирилади.	Эстетика ҳақидаги дастлабки қарашларнинг шаклланиши ва ўзига хосликлари ўрганилади.
Эстетика фани ҳақида тушунча беради, унинг назарий ва амалий аҳамиятини ёритилади.	Эстетик билимлар эволюцияси ва генезиси таҳлил қилинади.
Мустақиллик йилларида эстетик дунёқарашнинг янгилаш зарурати ва мазмуни тадқиқ этилади.	Эстетиканинг бошқа фанлар билан алоқаси, улар ўртасидаги узвийлик ва ўзига хослик қиёсий таҳлил қилинади.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Маъруза, «ақлий хужум», Т-схема, мунозара, муаммоли вазиятлар усули.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маъруза матни, тарқатма материаллар, слайдлар, проектор.
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Жамоа, тўғридан-тўғри ва гуруҳларда ишлаш.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

2. Маърузанинг технологик харитаси

<i>Иш жараёнлари вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Талаба</i>
I-босқич. Курсга ва мавзуга кириш. (20 минут)	1.1. Ўқув курси номини айтиб, курс доирасида дастлабки умумий тасаввурни беради ҳамда услубий ва ташкилий томонлари билан таништиради.	Тинглайдилар.
	1.2. Курс бўйича ўтиладиган барча мавзулар билан таништиради, уларнинг узвийлиги ҳақида қисқача маълумот беради.	Тинглайдилар.
	1.3. Курс якунида қўйиладиган рейтинг баҳолаш мезонлари билан таништиради	ЎУМ га қарайдилар.
	1.4. Курсни ўзлаштиришда фойдаланиш учун зарур бўлган адабиётлар рўйхати билан таништиради.	ЎУМ га қарайдилар.
	1.5. Биринчи ўқув машғулоти мавзуси билан таништиради ва унинг мақсади, ўқув фаолияти натижаларини баён қилади.	Мавзу номини ёзиб оладилар.
	1.6. Биринчи мавзу юзасидан ақлий ҳужум қондаси асосида дарс ўтказишни таклиф этади. Доскага «Сиз эстетика фани даганда нимани тушунасиз?» деб ёзади. Талабалар томонидан айтилган фикрларни ёзиб боради ва умумлаштиради	Тушунчаларни эркин фикр орқали билдиради.
II-босқич. Асосий (50 минут)	2.1. Мавзу режаси ва таянч тушунчалар билан таништиради.	Тинглайдилар.
	2.2. Маърузани режа бўйича тушунтиради, ҳар бир режани ниҳоясида умумлаштиради. Жараён компьютер слайдларини намойиш қилиш билан олиб борилади	Тинглайдилар. Слайдга эътибор қаратади, уни ўзига ёзиб олади ва саволлар беради.
	2.3. Ҳар бир режани мустаҳкамлаш учун қуйидагича саволлар беради: 1. Эстетиканинг фалсафий моҳияти нимада? 2. Эстетиканинг қайси ижтимоий фанлар билан алоқадорлиги бор? 3. Эстетиканинг амалий аҳамияти нимада? 4. Қадимги дунё ўрта асрлар ва янги	Саволларга жавоб берадилар, эркин баҳс-мунозара юритадилар.

	давр эстетикаси хақида нималар биласиз?	
	2.4. Таянч ибораларга қайтилади. Талабалар иштирокида улар яна бир бор такрорланади.	Ҳар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қиладилар. Конспект қиладилар.
III-босқич. Якуний босқич. (10 минут)	3.1. Т-схема техникасидан фойдаланилган ҳолда жуфт-жуфт бўлиб ишлаш учун тингловчиларга: « эстетиканинг ҳаётий аҳамияти қандай намоён бўлади?», “Жамиятнинг эстетика фанига бўлган эҳтиёжини қандай изоҳлайсиз?” деган савол ёзилган тарқатма материаллар тарқатади. Ушбу техника орқали мавзу бўйича якунловчи хулоса қилади	Мустақил Т-схемани тўлдирадилар. Эркин фикрини баён этади.
	3.2. Талабаларнинг фаолиятига баҳо қўйилади ва рағбатлантирилади.	Эшитади.
	3.3. Келгуси машғулотга тайёргарлик кўриш учун топшириқлар ва фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати берилади.	Эшитади ва ЎУМ га қарайдилар.

2- Мавзу. ЭСТЕТИК АНГЛАШ, ЭСТЕТИК МУНОСАБАТ ВА ЭСТЕТИК ФАОЛИЯТ

1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Талабалар сони:</i>	<i>Вақти:</i> 2 соат
<i>Машигулот шакли</i>	Маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Воқеликка эстетик муносабатнинг шаклланиши. 2. Нафосат тушунчаси ва унинг моҳияти. 3. Эстетик англаш ва унинг тузилмаси. 4. Эстетик кадриятлар, эстетик дид, эстетик идеал.
<i>Машигулотнинг мақсади:</i> эстетик онг ва эстетик фаолиятнинг белгиловчи, муайян тафаккур тарзи сифатида фаолиятга йўналтирувчи жиҳатларининг назарий, амалий асослари ҳақида тушунча ҳосил қилиш.	
<i>Педагогик вазифалар</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Эстетик онг ва эстетик фаолиятнинг таснифи аниқланади.	эстетиканинг назарий жиҳатлари тадқиқ этилади.
Эстетик фаолиятнинг таркибий тузилиши ва механизмлари ҳақида тушунча берилади.	Эстетик муносабатнинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилади.
Эстетиканинг асосий функциялари таснифланади.	Эстетика назариясининг амалий аҳамияти очиқ берилади.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Маъруза, «ақлий хужум», Т-схема, мунозара, муаммоли вазиятлар усули.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маъруза матни, тарқатма материаллар, слайдлар, проектор.
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Жамоа, тўғридан-тўғри ва гуруҳларда ишлаш.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

2. Маърузанинг технологик харитаси

<i>Иш жараёнлари вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Талаба</i>
I-босқич. Курсга ва	1.1. Ўқув курси номини айтиб, курс доирасида дастлабки умумий тасаввурни	Тинглайдилар.

мавзуга кириш. (20 минут)	беради ҳамда услубий ва ташкилий томонлари билан таништиради.	
	1.2. Курс бўйича ўтиладиган барча мавзулар билан таништиради, уларнинг узвийлиги ҳақида қисқача маълумот беради.	Тинглайдилар.
	1.3. Курс якунида қўйиладиган рейтинг баҳолаш мезонлари билан таништиради	ЎУМ га қарайдилар.
	1.4. Курсни ўзлаштиришда фойдаланиш учун зарур бўлган адабиётлар рўйхати билан таништиради.	ЎУМ га қарайдилар.
	1.5. Ўқув машғулоти мавзуси билан таништиради ва унинг мақсади, ўқув фаолияти натижаларини баён қилади.	Мавзу номини ёзиб оладилар.
	1.6. Биринчи мавзу юзасидан ақлий ҳужум қондаси асосида дарс ўтказишни таклиф этади. Доскага «Эстетика эстетик англаш ва эстетик муносабат нимани ўргатади?» деб ёзади. Талабалар томонидан айтилган фикрларни ёзиб боради ва умумлаштиради	Тушунчаларни эркин фикр орқали билдиради.
II-босқич. Асосий (50 минут)	2.1. Мавзу режаси ва таянч тушунчалар билан таништиради.	Тинглайдилар.
	2.2. Маърузани режа бўйича тушунтиради, ҳар бир режани ниҳоясида умумлаштиради. Жараён компьютер слайдларини намойиш қилиш билан олиб борилади	Тинглайдилар. Слайдга эътибор қаратади, уни ўзига ёзиб олади ва саволлар беради.
	2.3. Ҳар бир режани мустаҳкамлаш учун қуйидагича саволлар беради: 1. Эстетик онг ва эстетик англаш ўртасидаги фарқларни изоҳланг? Воқеликка эстетик муносабатни тушунтириб беринг 2. Нафосат ва унинг моҳияти нимадан иборат?	Саволларга жавоб берадилар, эркин баҳс-мунозара юритадилар.
	2.4. Таянч ибораларга кайтилади. Талабалар иштирокида улар яна бир бор такрорланади.	Ҳар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қиладилар. Конспект қиладилар.
III-босқич. Якуний	3.1. Т-схема техникасидан фойдаланилган ҳолда жуфт-жуфт бўлиб	Мустақил Т-схемани

босқич. (10 минут)	ишлаш учун тингловчиларга: «Санъат асарларида эстетик тушунчаларнинг ифодаланиши », “ Эстетик дид ва унирнг шахс камолотидаги ахамияти қандай?” деган савол ёзилган тарқатма материаллар тарқатади. Ушбу техника орқали мавзу бўйича яқунловчи хулоса қилади	тўлдирадилар. Эркин фикрини баён этади.
	3.2. Талабаларнинг фаолиятига баҳо қўйилади ва рағбатлантирилади.	Эшитади.
	3.3. Келгуси машғулотга тайёргарлик кўриш учун топшириқлар ва фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати берилади.	Эшитади ва ЎУМ га қарайдилар.

3-мавзу. ЭСТЕТИКАНИНГ АСОСИЙ КАТЕГОРИЯЛАРИ

1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Талабалар сони:</i>	<i>Вақти: 2 соат</i>
<i>Машигулот шакли</i>	Маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1. Гўзаллик - эстетиканинг марказий категорияси сифатида. 2. Улуғворлик ва тубанлик тушунчасининг моҳияти. 3. Фожевийлик ва кулгилилик тушунчалари.
<i>Машигулотнинг мақсади:</i> эстетик категорияларнинг белгиловчи, муайян тафаккур тарзи сифатида фаолиятга йўналтирувчи жихатларининг назарий, амалий асослари ҳақида тушунча ҳосил қилиш.	
<i>Педагогик вазифалар</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Эстетик категорияларнинг таснифи аниқланади.	эстетиканинг назарий жихатлари тадқиқ этилади.
Эстетик категорияларнинг билимнинг таркибий тузилиши ва механизмлари ҳақида тушунча бериледи.	Эстетик категорияларнинг билимнинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилади.
Эстетиканинг асосий функциялари таснифланади.	Эстетика назариясининг амалий аҳамияти очиқ бериледи.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Маъруза, «ақлий хужум», Т-схема, мунозара, муаммоли вазиятлар усули.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маъруза матни, тарқатма материаллар, слайдлар, проектор.
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Жамоа, тўғридан-тўғри ва гуруҳларда ишлаш.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

2. Маърузанинг технологик харитаси

<i>Иш жараёнлари вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Талаба</i>
I-босқич. Курсга ва мавзуга кириш. (20 минут)	1.1. Ўқув курси номини айтиб, курс доирасида дастлабки умумий тасаввурни беради ҳамда услубий ва ташкилий томонлари билан таништиради.	Тинглайдилар.
	1.2. Курс бўйича ўтиладиган барча	Тинглайдилар.

	мавзулар билан таништиради, уларнинг узвийлиги хақида қисқача маълумот беради.	
	1.3. Курс якунида қўйиладиган рейтинг баҳолаш мезонлари билан таништиради	ЎУМ га қарайдилар.
	1.4. Курсни ўзлаштиришда фойдаланиш учун зарур бўлган адабиётлар рўйхати билан таништиради.	ЎУМ га қарайдилар.
	1.5. Ўқув машғулоти мавзуси билан таништиради ва унинг мақсади, ўқув фаолияти натижаларини баён қилади.	Мавзу номини ёзиб оладилар.
	1.6. Биринчи мавзу юзасидан ақлий ҳужум қоидаси асосида дарс ўтказишни таклиф этади. Доскага «Эстетика фанининг категориялари нимани англатади?» деб ёзади. Талабалар томонидан айтилган фикрларни ёзиб боради ва умумлаштиради	Тушунчаларни эркин фикр орқали билдиради.
II-босқич. Асосий (50 минут)	2.1. Мавзу режаси ва таянч тушунчалар билан таништиради.	Тинглайдилар.
	2.2. Маърузани режа бўйича тушунтиради, ҳар бир режани ниҳоясида умумлаштиради. Жараён компьютер слайдларини намойиш қилиш билан олиб борилади	Тинглайдилар. Слайдга эътибор қаратади, уни ўзига ёзиб олади ва саволлар беради.
	2.3. Ҳар бир режани мустаҳкамлаш учун қуйидагича саволлар беради: 1. Эстетиканинг асосий тушунчаларини изоҳлаб беринг? 2. Эстетиканинг жамиятдаги ролини тушунтириб беринг? 3. Инсон гўзаллигини муҳим мезонларини изоҳлаб беринг.	Саволларга жавоб берадилар, эркин баҳс-мунозара юритадилар.
	2.4. Таянч ибораларга қайтилади. Талабалар иштирокида улар яна бир бор такрорланади.	Ҳар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳо-кама қиладилар. Конспект қиладилар.
III-босқич. Якуний босқич.	3.1. Т-схема техникасидан фойдаланилган ҳолда жуфт-жуфт бўлиб ишлаш учун тингловчиларга: «Санъат	Мустақил Т-схемани тўлдирадилар.

(10 минут)	асарларида эстетик тушунчаларнинг ифодаланиши”, “ Эстетик дид ва унирнг шахс камолотидаги ахамияти қандай?” деган савол ёзилган тарқатма материаллар тарқатади. Ушбу техника орқали мавзу бўйича яқунловчи хулоса қилади	Эркин фикрини баён этади.
	3.2. Талабаларнинг фаолиятига баҳо қўйилади ва рағбатлантирилади.	Эшитади.
	3.3. Келгуси машғулотга тайёргарлик кўриш учун топшириқлар ва фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати берилади.	Эшитади ва ЎУМ га қарайдилар.

**4-мавзу. САНЪАТНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ.
САНЪАТ ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗARO АЛОҚАДОРЛИГИ.
БАДИИЙ ИЖОД ЖАРАЁНИ. БАДИИЙ АСАРНИ ЭСТЕТИК ИДРОК
ЭТИШ. ЭСТЕТИК ТАРБИЯ**

1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Талабалар сони:</i>	<i>Вақти:</i> 2 соат
<i>Машигулот шакли</i>	Маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Санъатнинг келиб чиқиши. 2. Санъатнинг хусусиятлари ва тамойиллари. 3. Санъатнинг асосий вазифалари. 4. Бадий ижод жараёни. 5. Эстетик идрок ва бадий идрок. 6. Эстетик идрокнинг хусусиятлари. 7. Эстетик тарбия ва унинг асосий воситалари
<i>Машигулотнинг мақсади:</i> Санъатнинг келиб чиқиши ва тараққиёти ,эстетик идрок,эстетик тарбиянингҳақамияти ҳақида тушунча ҳосил қилиш.	
<i>Педагогик вазифалар</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Эстетика фанининг узвий ва ўзига хос жиҳатлари қиёсий таҳлил қилинади.	Эстетика фани ва санъатнинг асосий жиҳатлари ўрганилиб, таснифланади.
Эстетика ва санъатда ижодкорликнинг намоён бўлиши тадқиқ этилади.	Санъатнинг эстетик, фалсафанинг интеллектуал хусусияти очиб берилади.
Фалсафий тафаккурнинг яратувчи хусусияти тадқиқ этилади.	Санъат ва бадий ижод жараёнининг маданиятнинг таркибий қисми сифатидаги ўрни тадқиқ этилади.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Маъруза, «ақлий хужум», Т-схема, мунозара, муаммоли вазиятлар усули.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маъруза матни, тарқатма материаллар, слайдлар, проектор.
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Жамоа, тўғридан-тўғри ва гуруҳларда ишлаш.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

2. Маърузанинг технологик картаси

<i>Иш жараёнлари</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Талаба</i>

<i>вақти</i>		
I-босқич. Курсга ва мавзуга кириш. (20 минут)	1.1. Ўқув курси номини айтиб, курс доирасида дастлабки умумий тасаввурни беради ҳамда услубий ва ташкилий томонлари билан таништиради.	Тинглайдилар.
	1.2. Курс бўйича ўтиладиган барча мавзулар билан таништиради, уларнинг узвийлиги ҳақида қисқача маълумот беради.	Тинглайдилар.
	1.3. Курс якунида қўйиладиган рейтинг баҳолаш мезонлари билан таништиради	ЎУМ га қарайдилар.
	1.4. Курсни ўзлаштиришда фойдаланиш учун зарур бўлган адабиётлар рўйхати билан таништиради.	ЎУМ га қарайдилар.
	1.5. Ўқув машғулоти мавзуси билан таништиради ва унинг мақсади, ўқув фаолияти натижаларини баён қилади.	Мавзу номини ёзиб оладилар.
	1.6. Биринчи мавзу юзасидан ақлий ҳужум қондаси асосида дарс ўтказишни таклиф этади. Доскага «Санъат турлари?» деб ёзади. Талабалар томонидан айтилган фикрларни ёзиб боради ва умумлаштиради	Тушунчаларни эркин фикр орқали билдиради.
II-босқич. Асосий (50 минут)	2.1. Мавзу режаси ва таянч тушунчалар билан таништиради.	Тинглайдилар.
	2.2. Маърузани режа бўйича тушунтиради, ҳар бир режани ниҳоясида умумлаштиради. Жараён компьютер слайдларини намойиш қилиш билан олиб борилади	Тинглайдилар. Слайдга эътибор қаратади, уни ўзига ёзиб олади ва саволлар беради.
	2.3. Ҳар бир режани мустаҳкамлаш учун куйидагича саволлар беради: 1. Санъатнинг ижтимоий мазмуни нимадан иборат? 2. Санъат турларининг ўзаро алоқадорлиги ҳақида гапириб беринг. 3. Бадий идрокнинг эстетик идрокдан фарқи нимада? 4. Эстетик тарбиянинг асосий мақсади нима?	Саволларга жавоб берадилар, эркин баҳс-мунозара юритадилар.
	2.4. Таянч ибораларга қайтилади. Талабалар иштирокида улар яна бир бор такрорланади.	Ҳар бир таянч тушунча ва ибораларни

		муҳо-кама қиладилар. Конспект қиладилар.
III-босқич. Якуний босқич. (10 минут)	3.1. Т-схема техникасидан фойдаланган ҳолда жуфт-жуфт бўлиб ишлаш учун тингловчиларга: «Бадий асар тузилмасида шакл ва мазмуннинг аҳамиятини тушунтириб беринг », “ Эстетик тарбиянинг бугунги кунда шакллари кўрсатиб беринг” деган савол ёзилган тарқатма материаллар тарқатади. Ушбу техника орқали мавзу бўйича якунловчи хулоса қилади	Мустақил Т-схемани тўлдирадилар. Эркин фикрини баён этади.
	3.2. Талабаларнинг фаолиятига баҳо қўйилади ва рағбатлантирилади.	Эшитади.
	3.3. Келгуси машғулотга тайёргарлик кўриш учун топшириқлар ва фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати берилади.	Эшитади ва ЎУМ га карайдилар.

5 – мавзу. СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ЭСТЕТИКАСИ, ТАБИАТ ВА ТЕХНОГЕН ЦИВИЛИЗАЦИЯ ЭСТЕТИКАСИ. ЭСТЕТИК ТАРБИЯНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЙЎЛЛАРИ

1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Талабалар сони:</i>	<i>Вақти:</i> 2 соат
<i>Машигулот шакли</i>	Маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соғлом турмуш тарзи эстетикасига. 2. Табиат ва техноген цивилизация эстетикаси 3. Эстетиканинг замонавий муаммолари.
<i>Машигулотнинг мақсади:</i> Ўқув курси ҳақида умумий тасаввурни шакллантириш, эстетик билимни шаклланиши, ривож ва ўзига хос хусусиятлари, эстетик тафаккур тарихи ва эстетика фанининг аҳамияти ҳақида тушунча ҳосил қилиш.	
<i>Педагогик вазифалар</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
эстетик билимларнинг йўналтирувчи хусусиятлари таништирилади.	Соғлом турмуш тарзи эстетикасининг ўзига хосликлари ўрганилади.
Техноген цивилизацияси эстетикаси ҳақида тушунча беради, унинг назарий ва амалий аҳамиятини ёритилади.	Эстетиканинг замонавий муаммоларини таҳлил қилинади.
Мустақиллик йилларида эстетик дунёқарашнинг янгилаш зарурати ва мазмуни тадқиқ этилади.	Эстетик муносабатлар тизимидаги узвийлик ва ўзига хослик қиёсий таҳлил қилинади.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Маъруза, «ақлий хужум», Т-схема, мунозара, муаммоли вазиятлар усули.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маъруза матни, тарқатма материаллар, слайдлар, проектор.
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Жамоа, тўғридан-тўғри ва гуруҳларда ишлаш.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

2. Маърузанинг технологик картаси

<i>Иш жараёнлари вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>ўқитувчи</i>	<i>Талаба</i>

I-босқич. Курсга ва мавзуга кириш. (20 минут)	1.1. Ўқув курси номини айтиб, курс доирасида дастлабки умумий тасаввурни беради ҳамда услубий ва ташкилий томонлари билан таништиради.	Тинглайдилар.
	1.2. Курс бўйича ўтиладиган барча мавзулар билан таништиради, уларнинг узвийлиги ҳақида қисқача маълумот беради.	Тинглайдилар.
	1.3. Курс якунида кўйиладиган рейтинг баҳолаш мезонлари билан таништиради	ЎУМ га қарайдилар.
	1.4. Курсни ўзлаштиришда фойдаланиш учун зарур бўлган адабиётлар рўйхати билан таништиради.	ЎУМ га қарайдилар.
	1.5. Биринчи ўқув машғулоти мавзуси билан таништиради ва унинг мақсади, ўқув фаолияти натижаларини баён қилади.	Мавзу номини ёзиб оладилар.
	1.6. Биринчи мавзу юзасидан ақлий ҳужум қондаси асосида дарс ўтказишни таклиф этади. Доскага «Сиз эстетика фани даганда нимани тушунасиз?» деб ёзади. Талабалар томонидан айтилган фикрларни ёзиб боради ва умумлаштиради	Тушунчаларни эркин фикр орқали билдиради.
II-босқич. Асосий (50 минут)	2.1. Мавзу режаси ва таянч тушунчалар билан таништиради.	Тинглайдилар.
	2.2. Маърузани режа бўйича тушунтиради, ҳар бир режани ниҳоясида умумлаштиради. Жараён компьютер слайдларини намойиш қилиш билан олиб борилади	Тинглайдилар. Слайдга эътибор қаратади, уни ўзига ёзиб олади ва саволлар беради.
	2.3. Ҳар бир режани мустаҳкамлаш учун қуйидагича саволлар беради: 1. Соғлом турмуш тарзини шакллантиришда эстетик тарбиянинг ўрни: 2. Эстетик тарбиянинг турлари ва йўналишлари: 3. Техноген цивилизация - эстетик фаолият ва эстетик дидни шакллантиришнинг муҳим омили 4. Табиатнинг эстетик хусусиятлари. 5. Эстетиканинг замонавий	Саволларга жавоб берадилар, эркин баҳс-мунозара юритадилар.

	муаммолари.	
	2.4. Таянч ибораларга қайтилади. Талабалар иштирокида улар яна бир бор такрорланади.	Ҳар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қиладилар. Конспект қиладилар.
III-босқич. Якуний босқич. (10 минут)	3.1. Т-схема техникасидан фойдаланилган ҳолда жуфт-жуфт бўлиб ишлаш учун тингловчиларга: « эстетиканинг замонавий муаммоларини қандай изоҳлайсиз ?», “Жамиятнинг эстетика фанига бўлган эҳтиёжини қандай изоҳлайсиз?” деган савол ёзилган тарқатма материаллар тарқатади. Ушбу техника орқали мавзу бўйича якунловчи хулоса қилади	Мустақил Т-схемани тўлдирадилар. Эркин фикрини баён этади.
	3.2. Талабаларнинг фаолиятига баҳо қўйилади ва рағбатлантирилади.	Эшитади.
	3.3. Келгуси машғулотга тайёргарлик кўриш учун топшириқлар ва фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати берилади.	Эшитади ва ЎУМ га қарайдилар.

«ЭСТЕТИКА» ФАНИДАН НАЗОРАТ ТУРЛАРИ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР

ЖОРИЙ НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Қадимги дунё халқларининг нафосат борасидаги қарашларининг умумий жиҳатларини изоҳлаб беринг?
2. Кўхна Шарқ қадимги дунё нафосат илмининг бешиги эканлиги асосланг.
3. Қадимги Сомирдаги илк адабиёт намуналарининг эстетик мазмуни нимада?
4. Бобилон сўз санъатининг моҳиятини изоҳланг.
5. Қадимги Миср меъморчилиги дурдоналарининг эстетик жиҳатлари нимада?
6. «Авесто»нинг эстетик моҳиятини шархланг.
7. Қадимги Ҳиндистондаги санъат намуналари нималарда акс этган?
8. Қадимги Хитойдаги нафосат илми тараққиёти ҳақида сўзлаб беринг?
9. Қадимги дунё мумтоз нафосатшунослигининг эстетик тафаккур тараққиётидаги ўрнини асосланг.
10. Арастунинг “Поэтика” асарида қайси эстетик масалалар тилга олинади.
11. Афлотуннинг гўзалликка доир қарашлари ҳақида гапириб беринг.
12. Ўрта асрлар Шарқ нафосатшунослигининг ўзига хос хусусиятлари нимада?
13. Ўрта асрлар Мусулмон Шарқи санъати тараққиётининг олтин даври эканлиги нималарда билан белгиланади?
14. Абу Наср Форобий эстетик қарашларининг ўзига хос жиҳатлари ҳақида гапириб беринг?
15. Ибн Синонинг гўзаллик ҳақидаги қарашларини изоҳланг?
16. Абу Райхон Берунийнинг “Ҳиндистон” асарида эстетикага доир жиҳатлар нимадан иборат?
17. Умар Ҳайёмнинг “Наврўзнома” асарининг эстетик моҳияти нимада?
18. Имом Ғаззолийнинг эстетик қарашларини изоҳлаб беринг?
19. Темурийлар даврининг эстетик хусусиятлари нимада?
20. Алишер Навоий “Ҳамса”сининг эстетик моҳияти нимада?
21. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг эстетик қарашлари ҳақида сўзлаб беринг?
22. Темурийлар даври эстетикасида мусиқа ва шеър санъати тараққиётининг юксак босқичга кўтарилганлигини асослаб ебринг?
23. Ўрта асрлар Япон эстетикаси ва унинг асосий тушунчалари ҳақида гапириб беринг?
24. Японларнинг “Чой таомили”, “Тош боғлар”, “Икэбана - Гулчилик санъати”нинг эстетик моҳияти нимада?
25. Ўрта асрлар Хитой эстетикасининг минтақавий аҳамияти нимада?
26. Оврўпо маърифатпарварлик эстетикасида Эдмунд Бёрк эстетик қарашларининг аҳамиятини айтинг?
27. Олмон мумтоз эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари нимада?
28. Иммануил Кант эстетикасида гўзалликка муносабатни изоҳланг?
29. Фридрих Шиллернинг эстетик тарбия борасидаги қарашларининг аҳамиятини айтиб беринг?
30. Фридрих Гегел эстетикасининг ўзига хос хусусияти нимада?
31. Оврўпода норационал йўналишни шаклланишининг эстетик тафаккур тарихидаги аҳамиятини кўрсатиб беринг?
32. XIX аср охири ва XX аср бошларида рус мумтоз эстетикасининг ўзига хос жиҳатларини изоҳланг?
33. Лев Толстой ижодининг эстетик мазмуни қайси тушунчаларда намоён бўлади?
34. Фёдор Достоевский асарларида “Дунёни гўзаллик қутқаради” ғоясининг аҳамиятини тушунтириб беринг?
35. Энг янги давр эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари нимада?

36. Рухий таҳлил эстетикасини шаклланишида Карл Юнг қарашларининг аҳамиятини тушунтиринг?
37. Зигмунд Фройднинг эстетик қарашлари ҳақида гапириб беринг?
38. Экзистенциячилик эстетикасининг моҳияти нимада?
39. Туркистон маърифатчи-жадидларининг эстетик қарашларидаги ўзига хос хусусиятларни изоҳланг?
40. Жадидчиликнинг моҳиятан ахлоқий-эстетик оқим эканлигини асослаб беринг?
41. Анбар Отиннинг эстетик қарашлари ҳақида гапириб беринг?
42. Жадид театрининг вужудга келиш ва ундаги эстетик ғоялар ҳақида фикрингизни асосланг?
43. Абдурауф Фитратнинг “Адабиёт қоидалари” рисоласининг эстетик моҳияти нимада?
44. Абдулҳамид Чўлпоннинг эстетик қарашлари ва унда гўзаллик масаласини изоҳлаб беринг?
45. Абдулла Қодирий асарларининг эстетик мазмуни асосланган мезоний тушунчаларни санаб беринг?
46. Мустақиллик даври эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари акс эттирилган соҳаларни шарҳланг?
47. Мустақиллик даври ўзбек адабиётидаги эстетик ғояларни изоҳланг?
48. Мустақил Ўзбекистон тараққиётининг эстетик мазмунини изоҳлаб беринг?
49. Санъат – эстетик фаолиятнинг ўзига хос тури, сеҳрли маънавий кўзгу эканлигини тушунтиринг?
50. Санъат кадриятларнинг қадрланишини ва кадрсизланган кадриятларни кўрсатиб беришини асосланг?
51. Санъатнинг мажозийлик хусусиятини мисол орқали кўрсатинг?
52. Санъатнинг демократик хусусиятини изоҳланг?
53. Санъатнинг ижтимоийлик хусусиятларини мисол орқали кўрсатинг?
54. Санъатнинг индивидуаллаштириш хусусиятини изоҳлаб беринг?
55. Санъатнинг тарихийлик хусусиятини миллий санъатими мисолида кўрсатинг?
56. Санъатнинг миллийлик хусусияти нималарда намоён бўлади?
57. Санъатнинг умумбашарийлиги нимада?
58. Санъатнинг янгилик (оргиналлик) тамойилининг аҳамиятини изоҳланг?
59. Санъатда ҳаққонийликнинг зарурияти нимада?
60. Халқчиллик тамойили санъатнинг мавжудлик шартларидан бири эканлигини тушунтиринг?
61. Инсонийлаштириш – санъатнинг энг асосий вазифаси эканлигини изоҳланг?
62. Санъат энг кучли фориглантириш вазифасини бажаради. Нега?
63. Инсонни билимли ва маърифатли қилиш санъатнинг асосий вазифаларидан бири эканлигини исботланг?
64. Тарбиявийлик - санъат учун устувор вазифаларидан бири эканлигини асосланг?
65. Санъатнинг ўзига хос вазифаси бўлган ижтимоий алоқачилик (коммуникатив) фаолиятининг моҳияти нимада?
66. “Санъатнинг вазифаси ҳузурбахшлиқдир. Ҳузурбахшлик йўқолган жойда санъатнинг ўзи йўқолади”. Мазкур фикрни кенгроқ изоҳланг?
67. Архаик санъат деганда нима тушунилади?
68. Анъанавий санъат деганда нима тушунилади?
69. Замонавий санъат деганда нима тушунилади?
70. Санъаткорлик туғма хусусият, ҳар бир санъаткор ўз замони учун алоҳида ноёб воқелик эканлигини изоҳланг?

71. Санъаткор шахси ўзига хос, алоҳида руҳий тип. Уни ўрганиш – эстетика ва руҳшуносликнинг йирик муаммоларидан бири эканлигини асослаб беринг?
72. Ижодкор шахсининг руҳий тип сифатидаги мураккаблиги нимада?
73. Санъаткор шахси ҳақида гапирганда, унинг меҳнатига алоҳида эътибор бериш лозимлигини мисол билан изоҳланг?
74. “Ижодкор шахсининг алоҳида руҳий тип сифатидаги яна бир ўзига хослиги унинг ёлғизлигидир”,- дейилади. Мазкур фикрни туш
75. унтинг?
76. “Қобилият”, “Истеъдод”, “Даҳо” тушунчаларининг эстетик мазмунини тушунтинг?
77. Бадиий ижод жараёни ақлий меҳнат турларидан фарқини тушунтириб беринг?
78. Бадиий ижод жараёнининг ибтидоси санъаткорнинг муайян ғояни ёки ғоялар тизимини бадиият орқали бошқаларга етказиш истаги билан боғлиқ канлигини асослаб беринг?
79. Ғоявий ният ва унинг бадиий ижод жараёнидаги аҳамиятини тушунтириб беринг?
80. Ижод жараёнининг бошидан охиригача иштирок этадиган руҳий қувват, бу – тасаввур. Унинг аҳамиятини бирор бир бадиий асар орқали изоҳланг?
81. Бадиий ижод жараёнида илҳом ҳам ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини изоҳланг?
82. Ижод жараёнини йўққа чиқарадиган энг ёмон иллатлардан бири – ижодкорнинг дангасалиги орқали юзага келадиган салбий ҳолатларни асосланг?
83. Ижодкор маишатпарастлигининг ижод жараёнига салбий таъсирини асослаб беринг?
84. Эстетик тарбиянинг мақсади нима?
85. Эстетик тарбиянинг асосий вазифаларини айтинг?
86. Эстетик тарбиянинг ижтимоий тараққиётга таъсирини бугунги кун мисолида кўрсатинг?
87. Санъат энг таъсирчан эстетик тарбия воситаси эканлигини исботланг?
88. Эстетик тарбия фақат ва фақат инсонга хос бўлиб, у инсон орқали воқеликка айланишини изоҳланг?
89. Шахснинг эстетик тарбиясини санъат воситасида амалга оширишнинг хусусиятларини ифодаланг?
90. Инсонни эстетик жиҳатдан тарбиялашда маҳалланинг ўрни нималарда кўринади?
91. Оила эстетик тарбия воситаси сифатида кенг кўламли вазифаларни амалга оширишини ҳаётий мисол орқали изоҳланг?
92. Спорт эстетик тарбия воситаси сифатида замонавий инсонни камол топтиришдаги аҳамиятини исботланг?
93. Рекламанинг шахс эстетик тарбиясига салбий ва ижобий таъсирини айтинг?
94. «Гўзаллик дунёни қутқаради» деган иборани шарҳланг.
95. Воқеани бадиий жиҳатдан ифодали тасвирлангки, у қисқа, лўнда ва эстетик ҳақиқатга яқин бўлсин.
96. «Инсонда ҳамма нарса гўзал бўлиши керак» дейишади. Нега?
97. Ўзини бошқаролмай қулгили ҳолатга тушган одамни қандай тасаввур қиласиз?
98. Ахлоқ билан нафосатнинг уйғунлиги нимада?
99. Айтайлик, эрталаб дўстингиз (дугонангиз) билан кўришдингиз, қандай чиройли сўзлар айтган бўлардингиз?
100. Салом беришдаги гўзаллик харакатингиз билан кўрсатинг!

ОРАЛИҚ БАҲОЛАШ САВОЛЛАРИ

1. Эстетика фанининг мақсади.
2. Эстетиканинг фалсафий фан сифатидаги моҳияти.
3. Эстетиканинг Этика фани билан алоқадорлиги.
4. Эстетиканинг амалий аҳамияти
5. Эстетика фанининг вазифалари.
6. Қадимги Миср маданиятининг эстетик хусусиятлари.
7. «Авесто»нинг эстетик моҳияти.
8. «Авесто»да гўзаллик ва эзгулик ғоясининг уйғунлиги.
9. Ўрта асрлар Мусулмон Шарқи эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари
10. Ислом динининг санъат билан ўзаро ҳамкорлиги.
11. Алишер Навоий шеърятининг эстетик моҳияти
12. Туркистон марифатчи-жадидлари эстетикаси.
13. Вокеликка эстетик муносабатнинг пайдо бўлиши.
14. Эстетик англашнинг таркибий қисмлари ва улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик.
15. Эстетиканинг асосий категориялари (муштарак мезоний тушунчалари).
16. Гўзаллик тушунчасининг моҳияти..
17. Улуғворликнинг табиатда намоён бўлиши.
18. Фожеалилик санъат асаридаги инъикоси.
19. Ўзбек миллий ҳажвия санъатининг эстетик хусусиятлари
20. Кулгилилик категорияси.
21. Санъатнинг эстетик моҳияти.
22. Бадий асарнинг эстетик моҳияти.
23. Ахлоқий муаммоларнинг санъатдаги инъикоси.
24. Санъат асарини эстетик идрок этиш.
25. Эстетик тарбия ва ахлоқий тарбия билан боғлиқлиги
26. Санъат асарини хиссий ва ақлий идрок қилиш.
27. Эстетик тарбиянинг бугунги кундаги зарурияти.
28. Санъат-замонавий шахсни тарбиялашнинг муҳим воситаси сифатида.
29. Эстетик тарбиянинг замонавий кўринишлари.
30. Юксак дидлилик ва ва дидсизлик.
31. Имом Ғазолийнинг эстетик қарашлари.
32. Қадимги дунёнинг мумтоз нафосатшунослиги (Юнонистон).
33. Чўлпоннинг эстетик қарашлари.
34. Умар Ҳайём асарларида гўзаллик масаласи.
35. Оилада эстетик тарбияни шакллантириш йқллари.
36. Табиатда гўзаллик ва хунуклик диалектикаси.
37. Санъатда гўзаллик ва хунуклик диалектикаси.
38. Инсоний гўзаллик мезонлари.
39. Табиатдаги улуғворликнинг кўринишлари.
40. Телевидениянинг эстетик тарбияга таъсири.
41. Театр санъатида эстетик тамойиллар.
42. Кино санъатининг эстетик моҳияти.
43. Замонавий эстраданинг эстетик хусусиятлари.
44. Халқ амалий санъатининг эстетик моҳияти.
45. Рассомчилик санъатида образ яратишнинг эстетик асослари.
46. Замонавий фотография санъатида гўзаллик унсурлари.
47. Гўзаллик ва манфаатдорлик муносабатлари.
48. Замонавий шаҳарсозликнинг эстетик хусусиятлари.
49. Бадий адабиётни эстетик идрок этиш.

50. Муסיқанинг инсон дидини шакллантиришдаги аҳамияти.
51. Миллий урф-одатларимизда гўзаллик элементлари.
52. Дин ва санъат ўртасидаги боғлиқлик.
53. Санъаткор шахсининг эстетик тарбиядаги ўрни.
54. Техника эстетикасида гўзалликни намоён бўлиши.
55. Эстетика ва бозор иқтисодиёти.
56. Миллий меъморчилигимизнинг эстетик хусусиятлари.
57. Гўзаллик ва улуғворликнинг спортда инъикос этиши.
58. Қўшиқчилик санъатининг инсон тарбиясига таъсири.
59. Дизайн – техника эстетикасининг маҳсули сифатида.
60. Бадий образ яратишнинг эстетик тамойиллари.

ЯКУНИЙ БАХОЛАШ САВОЛЛАРИ

1. Эстетика фанининг тадқиқот доираси ва мақсади.
2. Кўҳна Шарқ қадимги дунё нафосат илмининг бешиги сифатида (Сомир, Бобилон, Миср).
3. Умумжаҳоний динларнинг вужудга келиши ва уларнинг санъат билан ўзаро ҳамкорлиги.
4. Эстетиканинг фалсафий фан сифатидаги моҳияти.
5. Нафосатли муносабат.
6. «Авесто»нинг эстетик моҳияти.
7. Эстетиканинг бошқа фанлар билан ўзаро муносабати.
8. Қадимги Ҳиндистон ва Хитойдаги санъат ва нафосат илми тараққиёти.
9. Нафосатнинг тузилиши ва моҳияти.
10. Эстетика фанининг асосий вазифалари.
11. Қадимги дунёнинг мумтоз нафосатшунослиги (Юнонистон, Румо).
12. Эстетик фаолият турлари.
13. Эстетиканинг амалий аҳамияти.
14. Ўрта аср мусулмон Шарқи мутафаккирларининг эстетик қарашлари.
15. Эстетик англашнинг таркибий қисмлари ва улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик.
16. Эстетиканинг социология билан ўзаро алоқадорлиги.
17. Ўрта асрлар Шарқ нафосатшунослиги.
18. Санъатнинг эстетик моҳияти.
19. Эстетиканинг диншунослик билан алоқадорлиги.
20. Олмон мумтоз нафосатшунослиги янги давр тафаккуридаги бурилиш сифатида.
21. Эстетиканинг асосий мезоний тушунчалари.
22. Эстетиканинг этика билан ўзаро алоқадорлиги.
23. Темур ва темурийлар даври нафосатшунослигининг ўзига хос жиҳатлари.
24. Эстетик дид тушунчаси ва унинг аҳамияти.
25. Эстетиканинг жамият тараққиётидаги ўрни.
26. Ўрта асрлар Буддха Шарқи нафосатшунослиги.
27. Санъат турлари ва уларнинг эстетик мазмуни.
28. Эстетиканинг фалсафий моҳияти.
29. Янги давр эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари.
30. Гўзалликнинг асосий унсурлари.
31. Санъатнинг келиб чиқиши ва эстетик моҳияти.
32. XX аср нафосатшунослигидаги асосий йўналишлар ва таълимотлар.
33. Эстетиканинг глобал муаммолари.
34. Бадий ижод жараёнининг ўзига хос жиҳатлари.
35. Нораціонал ва диний идеалистик эстетика.

36. Бадиий ижод жараёни.
37. Эстетик тарбия ва унинг воситалари.
38. Туркистон марифатчи жадидлари эстетикасининг ўзига хос хусусиятлари.
39. Эстетик англаш ва эстетик фаолият тушунчаларнинг моҳияти.
40. Улуғворлик тушунчасининг эстетик моҳияти.
41. Чўлпоннинг эстетик қарашлари.
42. Ҳайкалтарошлик санъатининг ўзига хос хусусиятлари.
43. Эстетик билиш жараёнида дид, фаросат ва фаҳмнинг ўрни.
44. Ислом динининг санъат билан ўзаро алоқадорлиги.
45. Замонавий санъат турларининг эстетик мазмуни.
46. Эстетик тарбиянинг асосий вазифалари
47. Иммануил Кантнинг эстетик қарашлари.
48. Эстетика ва ижтимоий тараққиёт.
49. Замонавий эстетиканинг мумтоз масалалари.
50. Эстетик дидни тарбиялашнинг долзарб муаммолари.
51. Соғлом турмуш тарзи эстетикаси нинг долзарб муаммолари
52. Табиат ва техноген цивилизация эстетикаси ва эстетиканинг замонавий муаммолари.
53. Соғлом турмуш тарзини шакллантиришда эстетик тарбиянинг ўрни, турлари ва йўналишлари.
54. Оммавий маданиятнинг ёшлар дидига таъсири.
55. Техноген цивилизация - эстетик фаолият ва эстетик дидни шакллантиришнинг муҳим омили.
56. Табиатнинг эстетик хусусиятлари ва эстетиканинг замонавий муаммолари.
57. Маиший турмуш эстетикаси ва унинг технологияси.
58. Дизайн эстетик фаолият сифатида.
59. Дизайнда гўзалликнинг қиймат касб этувчи механизм эканлиги.
60. Турмуш эстетикаси ва унинг ўзига хос жиҳатлари.